

Socializmus z pohľadu liberálov

Časť 1: HAYEKOVA KRITIKA SOCIALIZMU (z knihy Eamonna Buttlera - Hayek a jeho prínos k politickému a ekonomickému mysleniu dneška)

Tomu, že demokratický socializmus, veľká utópia niekoľkých posledných generácií, je nielenže nedosiahnuteľný, ale že snaha o jeho dosiahnutie vytvára niečo tak diametrálne odlišné, že len niekolkí z tých, kto si ho želajú, sú pripravení znášať dôsledky, tomu mnohí neuveria, pokiaľ táto súvislosť nebude odhalená vo všetkých jej aspektoch.¹

Presvedčenie, že na ekonomický proces je možné aplikovať presné, racionálne plánovanie a že je možné využívaním existujúcich alebo modifikovaných demokratických inštitúcií tento proces riadiť, už dnes nie je také silné, ako tomu bolo v čase, keď Hayek písal *Cestu do otroctva*. Napriek tomu má toto presvedčenie aj naďalej určitý vplyv, rozšírilo sa v krajinách Západu, hoci plánovanie, ktoré je zvyčajne navrhované, nie je také rozsiahle ako to, ktoré navrhovali reformátori v prvej polovici tohto storočia. V roku 1944 mohol Hayek s presvedčením povedať:

Ak už nie je v móde zdôrazňovať, že "všetci sme teraz socialisti", je to jedine preto, že táto skutočnosť je príliš očividná.²

A hoci "horúci socializmus" tej doby možno o niečo ochladol,³ Hayekova poznámka je do značnej miery ešte stále platná. Socializmus je dnes uznávanou doktrínou len preto, že ľudia ešte stále veria, že ekonomické plánovanie možno realizovať v rámci *demokratických* inštitúcií. Zdôrazňovanie príkladov, v ktorých ideály socializmu degenerovali do tyranie, pravdaže ani zďaleka neodradí socialistu, ktorý je presvedčený, že taký vývoj nie je vôbec nevyhnutný a že také príklady neprestávajú "skutočný socializmus". Leon Trockij však mal nesporne pravdu, keď v roku 1937 napísal, že "tam, kde je jediným zamestnávateľom štát, opozícia znamená smrť pomalým vyhladovaním. Starú zásadu: kto nepracuje, nech neje, nahradila nová: kto neposlúcha, nech neje".⁴ Hayekova analýza demonštruje, že uznanie ideálov socializmu a centrálného plánovania nevyhnutne vedie k vysokej koncentrácii moci v rukách riadiacich orgánov. Tieto orgány musia spracovať množstvá ekonomických informácií, ktorých je príliš veľa, než aby ich boli schopné zvládnuť demokratické inštitúcie a sú príliš detailné na to, aby mohli byť definované všeobecnými pravidlami konania. Socialistický systém preto rýchlo degeneruje do systému moci, osobného svojvoľného zasahovania a nerovnakého zaobchádzania v rámci toho, čo ešte zostalo z demokratického zákonodarstva.⁵

---

¹ *The Road to Serfdom*, s. 23.

² *The Road to Serfdom*, s. 3.

³ Hayekove názory na tento problém pozri v "*The Road to Serfdom after Twelve Years*", *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 216-28.

⁴ Citované Hayekom v úvode deviatej kapitoly jeho *The Road to Serfdom*.

⁵ Hayekova kniha *The Road to Serfdom* vyvolala aj medzi neekonomickou verejnosťou početné diskusie o tomto probléme, pričom hádam najnázornejším dôkazom toho je román Georga Orwella *1984*. Orwell už predtým Hayekovu knihu recenzoval v *The Observer*.

Hayek tvrdí, že to, čo môžeme vidieť v krajinách, ktoré sa pokúšali o socializmus alebo o národnosocialistické plánovanie, je výsledkom učenia samého a nie historickou náhodou, ktorej sa v budúcnosti možno vyhnúť. Hayek samozrejme neobviňuje socialistov z toho, že by si vznik týchto hrôz želali; tí, ktorí nás vedú k otroctvu, sú skutočne presvedčení, že to povedie k socialistickej utópii hojnosti, rovnosti a harmónie. Podľa neho však túto víziu môžu urýchliť len za cenu uchýlenia sa k väčšej a väčšej donucovacej moci, aby tak donútili ľudí podriaadiť sa spoločnému plánu, čo trvá až dovtedy, pokým posledných idealistov nenahradia vodcovia, ktorí sa nerozpakujú zneužiť donucovací aparát na svoje vlastné ciele. Socialista tak dosahuje úplný opak svojich zámerov a Hayek s ním vyjadruje účasť:

*Možno si predstaviť väčšiu tragédiu než to, že v snahe uvedomele formovať našu budúcnosť v súlade s našimi vysokými ideálmi, v skutočnosti nechtiac vytvárame pravý opak toho, za čo sme bojovali?*⁶

Hayek varuje "demokratického socialistu" intelektuála, ktorý je presvedčený, že umiernený socializmus možno dosiahnuť a vybudovať na ňom stabilnú spoločnosť. To nie je možné. Podobne ako politický mysliteľ 18. storočia Edmund Burke predpovedal vládu teroru, ktorá bola nevyhnutným dôsledkom revolučných čias vo Francúzsku⁷, Hayek ukázal mechanizmus, prostredníctvom ktorého v socialistickej hnutí nevyhnutne získajú prevahu jej temné stránky, ak socialistickej politika nebude opustená. Skutočnosť, že

*socializmus možno uviesť do praxe len spôsobmi, ktoré väčšina socialistov neschvaľuje, je pravdaže poučením, ktoré získali mnohí sociálni reformátori minulosti.*⁸

Hayekovým príspevkom je objasnenie mechanizmu, prostredníctvom ktorého k týmto poľutovaniahodným výsledkom dochádza.

JE PLÁNOVANIE NEVYHNUTNÉ?

Po definovaní problému začína Hayek vo štvrtej kapitole *Cesty do otroctva*⁹ kritiku socializmu tým, že si kladie otázku, či je plánovaná ekonomika skutočne nevyhnutná, ako sa podľa všetkého domnieva väčšina ľudí a ako to tvrdia socialisti.

Zástancovia plánovania, tvrdí Hayek, len zriedka povedia, že plánovanie je želateľné samo o sebe; radšej používajú podobný argument ako Marx, že totiž firmy sa v snahe o vyššiu efektívnosť neustále zväčšujú a v dôsledku toho v ekonomickom systéme začínajú získavať dominantné postavenie gigantické a silné monopoly, a preto je lepšie mať štátom riadenú ekonomiku, v ktorej každý (a nielen monopolista a ich akcionári) môžu spolurozhodovať o tom, čo sa má vyrábať. *Nevyhnutnosť* plánovania je preto vyvolaná problémami kapitalizmu.

Hayek spochybnil základný predpoklad tohto argumentu, že väčšie firmy sú nevyhnutne efektívnejšie a dnes, keď je jasné, že éra gigantizmu je dávno preč, treba konštatovať, že mal pravdu. Veľká firma môže znížiť niektoré prevádzkové náklady, problémy jej však spôsobujú ďalšie náklady, ktoré túto výhodu stierajú a ktoré súvisia s byrokratickou organizačnou štruktúrou, neschopnosťou uspokojovať menšinové potreby a s pomalšou reakciou na zmeny dopytu. V súčasnosti, keď si spotrebitelia žiadajú nové a často neindividuálnu objednávku vyrábané produkty a keď nové technológie spôsobujú rýchle zastarávanie starých spôsobov

⁶ *The Road to Serfdom*, s. 4.

⁷ Edmund Burke, *Reflections on the Revolution in France* (1790)

⁸ *The Road to Serfdom*, s. 102.

⁹ Je to vhodný úvod pre každého, kto má niečo do činenia s politickými argumentmi.

výroby a produktov, jedine veľké množstvo menších firiem bude schopné trvalo uspokojovať spotrebiteľov.

A dochádza k poklesu konkurencie alebo k jej potlačeniu? Monopoly sa vyskytujú dosť zriedkavo a aj v prípadoch, keď sa vyskytujú, sú riadené, penalizované, alebo podporované štátom. Je jasné, že:

Každý, kto videl, ako usilovní monopolisti neustále vyhľadávajú a často aj získavajú pomoc zo strany štátnej moci na jej účinnejšie udržanie, nemôže pochybovať, že tento vývoj vôbec nie je nevyhnutný.¹⁰

Tento záver potvrdzuje aj historický rámec, v ktorom monopoly vznikali. Monopoly sú charakteristické najmä pre mladé priemyselné štáty a vznikajú v dôsledku zámernej protekcionistickej politiky v oblasti zahraničného obchodu. Ako súčasný príklad možno v tejto súvislosti uviesť Japonsko, Hayek však uvádza aj Spojené štáty, Nemecko a Veľkú Britániu, ktoré rovnakú politiku uskutočňovali v minulom storočí a opäť v 30-tych rokoch 20. storočia, keď bol medzinárodný obchod v kríze.¹¹

V každom prípade je uvažovanie o monopoloch do značnej miery veľmi zmätené.¹² Monopol v skutočnosti môže byť *želateľným* dôsledkom konkurencie, ak sama veľkosť firme umožňuje poskytovať zákazníkom tovary a služby za najnižšie ceny. Pokiaľ iné firmy majú možnosť konkurovať a monopolné postavenie nie je založené na nejakom špeciálnom práve alebo privilegiiu, ale na skutočne trhovej službe, nemusíme sa ničoho obávať. A v slobodnej ekonomike, v ktorej môže dochádzať ku koncentrácii kapitálu, veľkosť sa stáva najlepším protielikom na prílišnú veľkosť: nech je moc veľkej firmy akákoľvek, vždy môže byť narušená silou nejakej inej firmy podobnej veľkosti.

V tejto otázke si tiež musíme jasne uvedomiť, že veľkosť a moc nie je to isté, a že je nemožné povedať, kedy je firma "príliš veľká" alebo má "škodlivú moc". Jedna firma môže mať dominantné postavenie na trhu a iné firmy ju môžu cenovo kopírovať, neexistuje však žiaden dôkaz, že by zákazník bol na tom lepšie, ak by firma s dominantným postavením bola rozdelená na niekoľko menších firiem. Možno vďaka svojej veľkosti môže vyrábať lacnejšie než menšia firma. A rozhodnutie o "optimálnej veľkosti" firmy nemôžu vyniesť politici alebo ekonómovia: jedine firma sama, skúšajúc dopyt na trhu, sa môže dopracovať k najefektívnejšej veľkosti a prispôbiť sa danej úrovni dopytu. Ba čo viac, je potrebné všimnúť si, že veľké firmy často vznikajú bez toho, že by dominovali nejakému čiastkovému trhu: stratégiou najrozumnejších firemných plánovačov je diferzifikácia a rozloženie rizík naprieč mnohými trhmi. Moc veľkej firmy manipulovať s cenami je preto často zveličená.

Štandardizácia prináša efektívnosť: Existuje aj ďalší argument v prospech plánovania, ktorý je takmer dokonalým protikladom prvého argumentu. Je ním úvaha, podľa ktorej štandardizácia výroby a koncentrácia zdrojov do výroby užšej palety výrobkov by priniesla vyššiu efektívnosť. Konkurencia, reklama, zbytočné zmnožovanie výrobných procesov a ďalšie "zbytočnosti" by podľa tohto argumentu mohli byť eliminované, ak by výrobky boli štandardizované. A to by samozrejme vyžadovalo ekonomické plánovanie.

Hayek vôbec nepochybuje o tom, že zo štandardizácie výroby by naozaj bolo možné získať dočasné výhody v oblasti nákladov. Podľa neho však tento argument úplne ignoruje

¹⁰ *The Road to Serfdom*, s. 33-4.

¹¹ Stojí za povšimnutie, že Marx zlyhal pri predvídaní vývoja a pádu kapitalizmu: tvrdil, že k socialistickej revolúcii príde v najvyspelejších priemyselných ekonomikách, hoci nakoniec tomu tak bolo prevažne v agrárnych krajinách. Hayek však poznamenáva, že kolektivistická kontrola bude s vyššou pravdepodobnosťou fungovať v agrárnej ekonomike s menším počtom produktov, a preto s menším počtom informácií, ktoré má spracovať a vyhodnotiť plánovací úrad.

¹² Diskusiu o monopoloch pozri v *The Political Order of a Free People*, najmä s. 72-88.

skutočnosť, že ekonomický proces je v neustálom pohybe. Štandardizácia síce môže priniesť výhody dnes, ale neskôr nás okráda o naše úspory, pretože naša technológia sa neustále zdokonaľuje a vyvíja a niektoré výrobné problémy, ktoré sú dnes nákladné, môžu byť o niekoľko rokov neskôr úplne vyriešené. Štandardizovaním výroby na základe *súčasnej* úrovne technológie a poznania by sme len "položili všetky vajička do veľmi starého košíka". Existuje teda možnosť voľby medzi úsporami teraz a lepšou schopnosťou zužitkovať výhodu úspor, ktoré budú možné v budúcnosti.

S tým súvisí aj ďalší argument. Nevieme predvídať, ktorí z dnešných výrobcov budú existovať aj v budúcnosti. Výrobok, ktorý sa dnes zdá byť užitočný a lacný sa onedlho môže zdať veľmi staromódny a drahý. Podobne aj niektoré výrobky, ktoré sú dnes takmer úplne neznáme, preukážu svoju hodnotu a budú široko používané v budúcnosti. Takže keď sa obmedzujeme na výrobu jednotlivých štandardizovaných výrobkov v nádeji, že dlhšia doba výroby ich zlacnie, úplne tak zastavujeme veľmi podstatný *proces testovania* trhu. Namiesto toho, aby sme nechali spotrebiteľov dlhodobo prejavovať preferencie prostredníctvom trhového výberu, odhadli sme, čo sa má vyrábať. Tým sme zničili motiváciu neustále analyzovať, vylepšovať, inovovať a zdokonaľovať našu výrobu.

Za zmienku stojí ešte jedna otázka. Určite je pravdou, že nové objavy nám poskytnú veľkú moc, bolo by však pochybné využiť túto moc na zničenie slobody. Hayek je preto presvedčený, že aj keď nám technologický pokrok nevnučuje komplexné ekonomické plánovanie, predstavuje úžasnú moc pre každý centrálny orgán, ktorý by ho riadil, a preto musíme byť veľmi opatrní.

Zločinnosť spoločnosti: Ďalším argumentom vyslovovaným v prospech plánovania je tvrdenie, že moderná ekonomika je v súčasnosti taká zložitá, že len centrálné plánovanie môže vyriešiť problém alokácie zdrojov.

Hayek je presvedčený, že je to presne opačne. Spoločnosť a ekonomické procesy sú v súčasnosti také zložené, že úplne *presahujú schopnosti* každého plánovača alebo plánovačov pochopiť ich. Slúži však ku cti, teda nie je na škodu trhu, že obsahuje, spracúva a využíva oveľa viac informácií, než môže myseľ ktoréhokolvek jednotlivca pochopiť.

Riadiť ekonomiku by nebol žiadny problém, ak by si nejaký centrálny plánovací úrad mohol byť istý, že disponuje všetkými nevyhnutnými informáciami, že môže tieto informácie vcelku lacno sústreďovať a že prinúti ľudí konať podľa rozhodnutí ním vynesených na základe presvedčivosti zozbieraných informácií. Ale počet faktorov, ktoré - s výnimkou tých najmenších skupín ľudí - je potrebné zohľadniť v súvislosti s použitím zdrojov, je obrovský a veľmi rýchlo sa stáva nemožným globálny pohľad na tieto faktory. Ekonomický život sa neustále mení objavovaním nových spôsobov využitia jednotlivých materiálov, alebo vyčerpaním ich existujúcich zásob: informácie o ponuke a dopyte nikdy nemožno preniesť k nejakému centrálnemu orgánu dostatočne rýchlo a žiaden plánovací úrad nemožno naučiť osobnej schopnosti tieto informácie využiť. Plánovací úrad potrebuje čas, aby zistil, aké informácie vlastne má a na ich odovzdanie ďalej. Medzitým sa však podmienky ponuky a dopytu celkom určite opäť zmenili.

Inak povedané, problém alokácie zdrojov vo veľkej ekonomike nie je problémom rozhodovania, nasledujúceho okamžite po získaní údajov, ale je problémom *zozbierania všetkých nevyhnutných informácií*. Preto:

*Predpokladať, že všetko poznanie možno dostať do mysle jednotlivca ... znamená prehliadať všetko, čo je dôležité a významné v reálnom svete.*¹³

---

¹³ *Individualism and Economic Order*, s. 91

Ak by nejaký úrad bol schopný disponovať všetkými relevantnými informáciami o podmienkach ponuky, preferenciách spotrebiteľov a výrobných procesoch, ktoré sú dostupné v súčasnosti a budú dostupné v budúcnosti, potom by zisťovanie toho, ktoré zdroje majú byť kde použité, bolo iba problémom správnej kalkulácie. Milióny jednotlivcov v spoločnosti však majú svoje vlastné konkrétne poznanie o miestnych podmienkach, ktoré sa rýchlo menia a ktoré z tohto dôvodu nikdy nebude možné vtesnať do rovníc centrálného ekonomického plánovania. Dochádza k náhodám a ku vzniku nepredvídaných potrieb; dokonca ani tá najväčšia továreň nemôže presne predvídať, kedy bude potrebovať novú strešnú krytinu, písacie potreby alebo mnoho ďalších vecí, ktoré musia byť na trhu ľahko dostupné, ak má fungovať efektívne.¹⁴

Trh nie je ničím, čo bolo objavené a vyvinuté vedomým plánovaním: je výsledkom, rámcom pre mnoho miliónov ľudí sledujúcich vlastné ciele, spolupracujúcich s ostatnými do tej miery, ktorú považujú za vzájomne výhodnú. Tento mechanizmus nebol vyvinutý na to, aby usmerňoval zdroje; je to výsledok ľudskej ekonomickej činnosti, rámec ich individuálneho konania. Všeobecné pravidlá, ktoré na ich konanie doliehajú, ako napr. zákon nedotknuteľnosti majetku a zmluvy, dávajú vzniknúť veľmi zložitému celkovému systému; *takému zložitému, že presahuje možnosti mysle každého jednotlivca pochopiť ho.*¹⁵ Je preto veľmi paradoxné tvrdiť, že spoločnosť musí byť vedome plánovaná, pretože sa stala veľmi zložitou.

Plánujeme všetci: Odkedy Hayek začal písať o tejto otázke, mnohí z tých, ktorí sú ešte stále presvedčení o účinnosti plánovania, zmiernili svoje návrhy o tom, ako možno plánovať veľmi zložitú spoločnosť. Najčastejšie sa argumentuje tým, že komplexné plánovanie ekonomiky má vykonávať nejaký ústredný orgán, ktorý môže dozeráť na aktuálne problémy a plánovať stratégiu na ich vyriešenie, zatiaľ čo detailné kroky potrebné na splnenie týchto strategických plánov môže aj naďalej uskutočňovať na taktickej úrovni podniková sféra.¹⁶

Aj tieto argumenty "vyváženého rastu", alebo "indikatívneho plánovania", sú však opäť nepodložené. Ignorujú skutočnosť, že v istom zmysle plánujeme všetci. Každý jednotlivec a každá firma odhaduje budúci vývoj a hľadá spôsob, ako sa s ním najlepšie vysporiadať. Predvídame zmeny (či už správne alebo nesprávne) a snažíme sa urobiť všetko pre to, aby sme boli na tieto zmeny čo najlepšie pripravení. Efektívne fungujúce firmy dovedli tento proces takmer k dokonalosti, hoci žiadna firma či jednotlivec (alebo vláda) nedokáže predvídať úplne dokonale. Predvídaním plánov iných však každá firma alebo jednotlivec zosúladí svoje vlastné ciele s cieľmi ostatných. Práve táto schopnosť by bola "riadiacim" plánom potlačená: zdá sa pozoruhodné predpokladať, že politici alebo ekonómovia (ktorých povolaním je "vytvárať" chaos¹⁷) by túto úlohu zvládli lepšie!

Okrem toho skutočnosť, že manažéri by už neprispôbovali svoje správanie aj nepatrným zmenám vo svojom bezprostrednom okolí (t.j. rastu či poklesu cien), ale museli by sa orientovať v dôsledkoch hlavných národných plánov a hospodárskopolitických opatrení a prispôbovať sa im, by nezvýšila, ale naopak *znižila* ich schopnosť dopredu plánovať. V tomto kompromise medzi plánovaním a trhovým procesom by sa životy manažérov stali kriticky závislými od byrokracie, jej pomalosti a nepredvídateľnosti, ktoré sú pre byrokratické rozhodovania charakteristické.

---

¹⁴ *Individualism and Economic Order*, s. 83.

¹⁵ "Je to preto, že nebol závislý od organizácie, ale vznikol ako spontánny systém, v ktorom štruktúra modernej spoločnosti dosiahla taký stupeň zložitosti, ktorý by nikdy nebolo možné dosiahnuť zámernou organizáciou" (*Rules and Order*, s. 51).

¹⁶ Vývoj Hayekových názorov a jeho kritika tohto návrhu na umiernené plánovanie pozri "The New Confusion about "Planning" v *New Studies*, s. 232-46, najmä s. 238-40.

¹⁷ *New Studies*, s. 23.

Nech je počet ekonomických premenných, ktoré obsahuje nejaký plán, akýkoľvek, plánovanie znamená, že sa *zameriame len na jeden odhad* budúceho vývoja. Ak sa ukáže, že tento odhad bol presný, tieto plány pomôžu splniť naše ciele, chybný odhad však môže mať katastrofálne dôsledky. Takže čím je plán obsiahlejší, čím viac odhadov treba urobiť, tým vyššie je možnosť katastrofy. Tam, kde firmy majú možnosť vypracovať vlastné predikcie o budúcich podmienkach ponuky a dopytu, len ony znášajú aj riziko z toho vyplývajúce. Umožniť firmám a jednotlivcom tvoriť vlastné plány sa preto zdá byť nekonečne bezpečnejšie, než zveriť odhady budúceho vývoja nejakému centrálnemu plánovaciemu úradu, čo ohrozuje budúcnosť nás všetkých.

Vari je naozaj pravdepodobné, že by Národný plánovací úrad lepšie odhadol "počet áut, počet generátorov a množstvo mrazených potravín, ktoré budeme potrebovať, povedzme do piatich rokov", než Ford alebo General Motors atď. a čo je ešte dôležitejšie, bolo by vhodné, aby rôzne spoločnosti v nejakom odvetví konali všetky podľa rovnakého odhadu?"¹⁸

Hayek v tejto súvislosti chce zdôrazniť najmä skutočnosť, že ak ekonomický systém nie je centrálné riadený, neznamená to ešte, že je "neplánovaný". My všetci plánujeme, firmy sú úspešné vtedy, keď je ich plánovanie presné a efektívne, ak tomu tak nie je, potom krachujú. Slobodná ekonomika je preto namiesto jedného centra plánovaná v mnohých centrách a v dôsledku toho môže využívať informácie o miestnych podmienkach, ktoré sú k dispozícii na individuálnej a firemnej úrovni, ale ktoré by sa k centrálnemu orgánu nedostali v potrebnom rozsahu.

Nie je to spor o tom, či plánovať alebo nie. Je to spor o tom, či sa má plánovať centrálné, jedným ústredným orgánom, pre celý ekonomický systém, alebo či sa táto činnosť má rozdeliť medzi veľký počet jednotlivcov.¹⁹

Plánovanie a priori predpokladá riadenie: Hayek nám pripomína, že jednou z najmocnejších schopností ľudskej mysle je schopnosť vedomej organizácie v záujem dosiahnutia konkrétneho cieľa. Ale rovnako ako všetko zámerne vytvorené organizácie, aj plánovaná ekonomika musí mať obmedzenú veľkosť. Vedomým riadením určite možno veľmi dobre dosiahnuť niektoré ciele, ako tomu bolo napr. pri výstavbe *diaľnic* v Nemecku (a dnes by sme museli doplniť aj ďalšie príklady: americké pristátie na Mesiaci a pôsobivé ozbrojené sily Sovietskeho zväzu). Nemožno ním však koordinovať všetky informácie potrebné na riadenie ekonomického systému *ako celku*; nemožno ním splniť všetky ciele, ktoré trh *bežne* dosahuje.

Od plánovania môžeme očakávať maximálne to, že pravdepodobne do značnej miery uspokojí ambície niektorých odborníkov s konkrétnou predstavou o tom, čo by sa malo urobiť v ich profesionálne oblasti, či už to je výstavba *diaľnic*, vojenská technológia, alebo veda. O ukážkových výsledkoch plánovaných ekonomík však len ťažko možno tvrdiť, že skutočne uspokojujú reálne potreby: sieť nemeckých *diaľnic* bola síce veľkolepá, zväčša však bola nevyužitá. Systém plánovania však nepochybne robí jedno: zjednocuje idealistov a technických odborníkov, ktorí zasvätili svoje životy jedinému cieľu a ktorí majú dobre sformulovanú predstavu o tom, ako by spoločnosť mala vyzeráť. Ale tí istí idealisti, ktorí sú najrozhodnejšími zástancami plánovania, by boli najnebezpečnejší, ak by ho mali administratívne zabezpečiť, pretože sú veľmi netolerantní ku konkurenčným predstavám iných. A preto:

---

¹⁸ *New Studies*, s. 240.

¹⁹ *Individualism and Economic Order*, s. 79.

*Od svätca a zanieteneho idealistu k fanatikovi je často len krôčik.*²⁰

Problém spočíva v tom, že všetci sme "odborníkmi" s vlastnými cieľmi, že všetci máme aspoň nejakú predstavu o tom, čo treba robiť. Príkazovacia ekonomika nemôže koordinovať všetky naše želania a zosúladiť ich, pretože žiadny plánovač nie je schopný zvládnuť všetky relevantné informácie. Musí si preto zvoliť *niekoľko* cieľov a dosiahnuť ich na úkor iných cieľov.

Jedným z požehnaní slobodnej spoločnosti je, že v skutočnosti sa nemusíme dohodnúť na spoločných cieľoch, aby sme mohli spolu žiť a pracovať a prostredníctvom trhovej výmeny si dokonca pomáhať. A predsa je práve táto vlastnosť slobodnej spoločnosti zástancami plánovania chápaná ako jej nedostatok. A to aj napriek tomu, že ich úsiliu o dosiahnutie "spoločného blahobytu" alebo "celospoločenských cieľov" evidentne chýba obsah. Dokonca aj tí najzarytejší plánovači zvyčajne nie sú schopní nájsť zhodu v tom, čo má byť "spoločenskými cieľmi".

Zatiaľ čo táto príjemne znejúca rétorika môže získať pre plánovanie podporu, nie je pravdepodobné, že neskôr pomôže plánom samým, pretože predstava tvorby plánov *a priori* predpokladá, že sú tvorené za nejakým *konkrétnym účelom*, že majú splniť nejaký konkrétny súbor cieľov. V spoločnosti však žiadna taká zhoda neexistuje a je veľmi pochybné, či vôbec môže existovať s výnimkou tých najmenších ľudských spoločenstiev. Každý, kto hodiny blúdil ulicami neznámyho mesta v skupine hľadajúcej vhodnú reštauráciu, ktorá by všetkým vyhovovala, uzná múdrosť nasledujúcej Hayekovej poznámky:

*Výsledok zhody o nevyhnutnosti plánovania bez zhody o spoločných cieľoch by bol podobný, ako keby sa skupina ľudí podujala vydať sa na cestu bez toho, že by sa dohodla, kde pôjdu; v dôsledku toho môžu všetci absolvovať cestu, ktorú väčšina z nich vôbec nechcela.*²¹

ÚPADOK DEMOKRACIE

Práve zložitosť rozhodovania o tom, aké majú byť tie správne ciele kolektívnej ekonomiky, o ktoré dobro sa usilovať najskôr a ako ho čo najlepšie dosiahnuť, začína posúvať socialistický štát na jeho ceste smerom k otroctvu. Hayek vykresľuje tento obraz: pretože o cieľoch, ktoré majú byť stanovené, sa vedie vášnivá polemika, parlamenty začínajú byť chápané len ako rečnícke arény; dokonca aj tam, kde možno stanoviť ciele, budú existovať nezhody o tom, ako ich dosiahnuť; a ak aj bude zvolená nejaká cesta, detaily o administratívnom zabezpečení, ktoré sú potrebné na jej realizáciu, budú presahovať schopnosti a možnosti tohto voleného orgánu dohodnúť sa. V mysliach verejnosti bude silnieť presvedčenie, že rozhodovanie o otázkach sociálneho programu treba odňať politikom a zveriť odborníkovi, ktorí sú efektívnejší a menej rozvláčni.

Tento pocit potvrdí aj správanie samých politikov, ktorým sa bude zdať, že pre technické aspekty musia mnoho administratívnych rozhodnutí postúpiť iným. Práve preto tieto rozhodnutia však nemožno zveriť nevoleným orgánom a úradníkom, pretože komplexnosť problémov vyžadujúca delegovanie znamená, že o nich *nemožno rozhodnúť podľa všeobecných pravidiel* platiacich pre všetkých. Rozhodovacia právomoc je delegovaná, pretože úradníci majú čas a odborné znalosti pre rozhodovanie podľa "skutkovej podstaty každého prípadu". To je však len ďalšia fráza ospravedlňujúca svojvoľné zaobchádzanie s mocou. Akonáhle štátne agentúry disponujú mocou, ktorá im bola delegovaná, mocou prijímať a aplikovať rozhodnutia na individuálnej úrovni, ďalší vývoj je veľmi dobre známy:

²⁰ *The Road to Serfdom*, s. 40-41.

²¹ *The Road to Serfdom*, s. 46.

*... akonáhle štátne agentúry dostanú donucovacie právomoci na dosiahnutie konkrétnych cieľov, tieto právomoci nemožno demokraticky zvolenými zhromaždeniami účinne kontrolovať.*²²

Dokonca aj štáty, v ktorých existuje len mierna centrálna kontrola ekonomiky, ako napr. mnohé krajiny Západu, boli svedkami tohto vývoja: nie je to nič neobyčajné alebo vymyslené. Vo Veľkej Británii alebo v Spojených štátoch a v mnohých ďalších viac-menej slobodných spoločnostiach existujú štátni úradníci, ktorí neboli volení a ktorí v konečnom dôsledku majú právomoc tvoriť zákonodarstvo v určitých oblastiach; priestor pre ich individuálne rozhodovanie je veľmi široký a ak sa im zachce, môžu uprednostniť určité záujmové skupiny; ich vrtochy môže pocítiť široká verejnosť; a nepodliehajú potrebe znovuzvolenia voličmi. Často neexistuje žiaden mechanizmus, ktorý by mohol spochybniť ich rozhodnutia.²³ Pokiaľ štátne agentúry vlastne rozhodujú o zákonodarstve, ich činnosť ťažko možno považovať za službu spravodlivosti; a Hayek chápe tento druh svojvoľnej a neobmedzenej moci ako najväčšiu hrozbu slobodnej spoločnosti:

*Nie je žiadnym zveličením povedať, že najväčšie nebezpečenstvo pre slobodu dnes predstavujú tí, ktorí sú v súčasných systémoch vlády najpotrebnejší a najmocnejší, predovšetkým výkonní profesionálni administratívni pracovníci, ktorých starosťou je výlučne to, čo považujú za verejné dobro.*²⁴

Rovnosť pred zákonom: Každá spoločnosť, ktorá je odhodlaná presadzovať socialistické ideály centrálného plánovania, podľa Hayeka musí zrušiť princípy rovnakého zaobchádzania pred zákonom. Tento uctievaný ideál musí v socialistickom systéme logicky zahynúť.

Ako prvý padne za obeť starý liberálny princíp, že *sama štátna moc musí byť limitovaná*. Moc vodcov, kráľov a zvolených zhromaždení sa vždy musela opierať o všeobecný konsenzus, ktorý určoval, ktoré právomoci im majú prislúchať. Vždy existovala určitá *oblasť súkromia*, do ktorej štát nemá právo vstupovať. Ak však majú byť plány centrálnych ekonomických orgánov úspešné, nič im nesmie stáť v ceste; musia mať možnosť kontrolovať všetky ekonomické zdroje, ktoré daná krajina dokáže nazhromaždiť, inak môžu ich plány byť zmarené. Inak povedané, tradičné a zvykové obmedzenia štátnej moci musia postupne zmiznúť.

Právny systém sa musí zrútiť ešte aj v inom zmysle. Plánovači musia v záujme dosiahnutia svojich zámerov nariadiť použitie *určitých zdrojov na určité ciele*. Plánovaná ekonomika na rozdiel od trhu nie je založená na fungovaní všeobecných pravidiel; je založená na zámernom riadení zdrojov v záujme dosiahnutia určitých výsledkov. Keďže plánovači presúvajú zdroje z jedného sektoru ekonomiky do druhého, neustále musia rozhodovať o tom koho názory zavážia najviac, koho návrhy majú byť akceptované a ktorí pracovníci sú momentálne k dispozícii pre prácu na prijatých plánoch. A na individuálnej úrovni budú musieť štátne agentúry rozhodovať o konkrétnych prípadoch "podľa ich skutkovej podstaty" a nie podľa vopred známeho všeobecného pravidla, na základe ktorého by bolo možné odhadnúť pravdepodobný výsledok; to znamená, že každé rozhodnutie bude urobené na základe toho, do akej miery bude podporovať v tej chvíli platný plán, a ako také tieto rozhodnutia a ich výsledky nemožno vopred predvídať.

²² *The Constitution of Liberty*, s. 116.

²³ Všetko uvedené bolo možné vidieť v Británii napríklad na fungovaní úradov plánovania územného rozvoja. Ich kritiku pozri v *The Constitution of Liberty*, 22. Kapitola: Hayek tu uvádza okrem iného: "Administratívny útlak celej ekonomiky, ku ktorému inklinujú mestskí plánovači, najlepšie dokumentujú drastické ustanovenia zákona o plánovaní britských miest a regiónov z roku 1947." (*The Constitution of Liberty*, s. 353).

²⁴ *The Constitution of Liberty*, s. 262.

Je zrejmé, že za takých okolností musí byť zákon zrušený. Tam, kde príkaz centrálného orgánu určuje využitie pracovných síl, stávajú sa tieto iba malými súčiastkami veľkej hry, predmetom svojvoľných krokov potrebných na dosiahnutie celkového konečného výsledku. Neexistujú žiadne všeobecné pravidlá regulujúce zaobchádzanie s nimi, žiadne istoty o tom, ako s nimi vláda zajtra naloží. A opäť tam, kde vláda môže predvídať, ako môžu jej plány ovplyvniť určitých ľudí, nemôže byť nezaujatá pri výbere. Za takých okolností neexistuje žiadna "slepá" spravodlivosť; *musí* voliť medzi jednotlivcami.

Hayek je presvedčený, že akonáhle týmto spôsobom prišlo k odstráneniu princípov zákonnosti a obmedzení štátnej moci, otvorili sa stavidlá fanatickému nacionalizmu a prenasledovaniu menšín. Podľa Hayeka je práve toto spoločnou črtou plánovaných ekonomických systémov a všetkým tým, ktorí chcú vidieť politické dôsledky plánovania uskutočnené v praxi, prízvukuje:

... viac než dostatočne sa preukázali takmer neobmedzené možnosti politiky diskriminácie a útlaku, ktorú prinášajú také zdanlivo neškodné princípy, ako napr. "štátne riadenie rozvoja odvetví".²⁵

Ekonomická sloboda znamená spoločenskú slobodu: Často sa predpokladá, že tým, že sa vzdáme *ekonomickej* slobody, môžeme získať *iné* hodnoty, ktoré si ceníme.

Hayek si naopak všima, že ekonomické faktory podmieňujú naše úsilie o dosiahnutie všetkých - aj neekonomických - cieľov. Výberom medzi alternatívnymi cieľmi oceňujeme všetko, čoho sa musíme vzdať, ak chceme dosiahnuť niečo iné, ako aj úžitok, ktorý z toho budeme mať a snažíme sa nájsť takú kombináciu našich zdrojov, napr. času a peňazí, s ktorými dosiahneme najlepšie výsledky s minimálnymi nákladmi. Všetko, o čo sa snažíme, podlieha teda "ekonomickému" rozhodovaniu; aj keď peniaze nemusia byť najdôležitejšie, vždy kalkulujeme naše náklady v podobe všetkého, čoho sa musíme vzdať, ak chceme dosiahnuť nejaký cieľ.

Navyše peniaze nie sú (s výnimkou netypického prípadu lakomca) cieľom samy o sebe, ale sú prostriedkom na dosiahnutie iných cieľov. Peniaze dávajú ľuďom moc dosiahnuť to, čo chcú. Peňažné úspory nám dávajú možnosť robiť v budúcnosti to, o čom si nie sme istí, že to chceme robiť teraz, alebo nemáme istotu o existujúcich možnostiach. Peniaze nie sú ničím, čo sa snažíme získať len kvôli peniazom samým. Keďže celý náš život si vyžaduje ekonomické kalkulácie a pretože ekonomické kalkulácie sú nevyhnutné pre dosiahnutie neekonomických želaní, nie je možné ich jednoznačne oddeliť. To znamená, že úrad, ktorý má kontrolu nad ekonomickými procesmi, má tiež kontrolu nad všetkým, čo ľudia môžu dosiahnuť a kontrolu nad tým, ktoré neekonomické ciele budú môcť dosiahnuť. Je to strašná moc:

Ekonomická kontrola nie je len kontrolou istej oblasti ľudského života, ktorú možno oddeliť od ostatných; je to kontrola prostriedkov na dosiahnutie všetkých našich cieľov. A každý, kto má výlučnú kontrolu týchto prostriedkov, musí tiež určiť, akým cieľom majú slúžiť, ktoré hodnoty sa majú ceniť ako vyššie a ktoré ako nižšie, skrátka musí rozhodovať o tom, v čo majú ľudia veriť a o čo sa majú usilovať.²⁶

Tyraniu, ktorej táto kontrola otvára priestor, možno ľahko ilustrovať. V slobodnej spoločnosti nie sú ambície žiadneho z jej členov obmedzené nepreniknuteľnými bariérami: problém spočíva len v tom, že mnoho ľudí chce na dosiahnutie mnohých odlišných cieľov tie isté zdroje a že dosiahnutie nejakého konkrétneho súkromného cieľ môže stáť veľmi veľa

²⁵ *The Road to Serfdom*, s. 65.

²⁶ *The Road to Serfdom*, s. 68-9.

námahy. V plánovanej ekonomike sú však tieto bariéry veľmi pevné; ciele, ktoré nezapadajú do schválených celospoločenských cieľov, sú jednoducho nedosiahnuteľné. Hayek uvádza príklad nie príliš peknej dievčiny, ktorý veľmi túži stať sa predavačkou a chatrného chlapca, ktorý si zamiloval prácu, v ktorej ho jeho slabosť znevýhodňuje. V konkurenčnej ekonomike, ak si tieto posty naozaj tak veľmi cenia, s najväčšou pravdepodobnosťou ich aj dosiahnu, aj keď za cenu počiatkových obetí, pretože ich odhodlanie a ostatné povahové vlastnosti sa nakoniec zrejme prejavia. Ale plánovač, ktorý rozhoduje o tom, kto sa hodí na akú prácu, potrebuje objektívny test; tí, ktorí by neboli štandardnými uchádzačmi, by neuspeli a nikdy by tak pravdepodobne neuspokojili svoje vysnívané ambície. V kolektivistickej ekonomike je jednotlivec len prostriedkom na dosiahnutie "vyšších" cieľov a nemôže prekonať bariéry stanovené tými, ktorí o ňom rozhodujú.

Tieto príklady ukazujú, že alternatívou oceňovania je pridelenie príležitostí a zdrojov a bolo by možné uviesť dokonca extrémnejšie príklady spochybňujúce opodstatnenosť rozhodovania o živote jednotlivcov štátnymi orgánmi a nie "ekonomickými" kalkuláciami jednotlivcov samých. Napríklad tam, kde je medicína kontrolovaná štátom, ovládajú kontrolné orgány život a smrť každého z nás tým, že rozhodujú o tom, kto má mať prístup k umelej obličke, kto má právo na závažnú operáciu srdca atď. Hayek je presvedčený, že je jednoducho neprípustné, aby o našom duševnom a fyzickom zdraví a dokonca o živote rozhodoval nejaký štátny orgán, ale pre jednotlivcov je lepšie mať možnosť vzdať sa určitých cieľov (povedzme dovolenky) v záujme dosiahnutia nejakých iných cieľov (napr. nevyhnutnej operácie).²⁷

Z toho vyplýva záver, že centrálné plánovanie sa nikdy nemôže zastaviť len pri ekonomickej kontrole, ale zákonite sa musí rozšíriť do života spoločnosti. Ekonomická kontrola znamená úplnú kontrolu všetkého, o čom sú ľudia presvedčení, že stojí za to usilovať sa dosiahnuť to. Preto musíme byť v strehu a chrániť

*... slobodu v ekonomických vzťahoch, bez ktorej nikdy v minulosti osobná a politická sloboda neexistovala.*²⁸

Ekonomická rovnosť: Akonáhle zoslabne presvedčenie, že plánovaná ekonomika môže zabezpečiť blahobyť, ktorý sľubovala, jej teoretici a zástancovia sa musia spoľahnúť na iné spôsoby jej ospravedlnenia. Myšlienka väčšej rovnosti pred zákonom je očividne neprijateľná v spoločnosti, v ktorej nie sú ľudia chránení všeobecnými pravidlami, ale sú *riadení štátnymi orgánmi* a ani myšlienka väčšej rovnosti príležitostí nie je veľmi vhodná, keď všetky príležitosti sú vlastne darom zo strany vládnej moci. Zvyčajným ospravedlnením plánovanej ekonomiky sa v tomto štádiu stáva jej schopnosť zabezpečiť "rovnomernejšie" rozdelenie bohatstva alebo príjmov.

Problém spravodlivosti rozdelenia zdrojov medzi všetkých členov spoločnosti pravdaže nie je len ekonomickým problémom, ale je tiež významnou príčinou *politckej* diskusie:

*Akonáhle štát na seba preberá úlohu komplexného plánovania ekonomického života, problém spravodlivého postavenia rôznych jednotlivcov a skupín sa samozrejme musí stať ústredným politickým problémom.*²⁹

Plánovači si nemusia želať prerozdelenie príjmov podľa nejakého politického ideálu, ale akonáhle sa začne s plánovaním, je veľmi ťažké stále rozsiahlejšie prerozdelenie príjmov

---

²⁷ *The Constitution of Liberty*, ss. 297-300, tento problém veľmi dobre vystihuje. Pozri tiež piatu kapitolu tejto knihy.

²⁸ *The Road to Serfdom*, s. 10.

²⁹ *The Road to Serfdom*, s. 80.

zastaviť. Najmä vtedy, keď ľudia chápu sami seba ako (a politici ešte ďalej posilňujú ich názor) prostriedok na dosiahnutie nejakého spoločného cieľa a požadujú rovnakú odmenu. Tam, kde riziká často náhodnej kombinácie schopností, šťastia a neosobných trhových síl majú vplyv na výsledný príjem, môže nerovnosť ľahšie vzniknúť, ale vo vedome plánovanej ekonomike je ťažšie akceptovateľná.

Jediným možným spôsobom, ako možno v plánovanej ekonomike zafixovať príjmy, je podľa Hayeka nastolenie úplnej rovnosti. Len málo ľudí sa však nazdáva, že by to bolo vhodné, preto plánovač zvyčajne argumentuje len "spravodlivejšími príjmami" alebo nejakou inou všeobecnou frárou, ktorá má rôzny význam pre rôznych ľudí. Naša predstava o "spravodlivej" odmene za prácu vzniká na základe toho, že žijeme v konkurenčnej ekonomike, v ktorej sú mzdové sadzby všeobecne známe, aj keď si uvedomujeme, že dlhodobo kolíšu; taká predstava však v socializme rýchlo mizne. Aby mohol plánovač rozhodnúť, čo je "spravodlivá mzda", musí si urobiť vlastný odhad hodnoty jednotlivcov či celých skupín a ku konfliktom sa schýľuje vždy, keď sa ocenenie stanovené plánovačmi odlišuje od ocenenia, ktoré ľudia uplatňujú sami na seba.

Sme tak svedkami veľkého boja medzi rôznymi skupinami pokúšajúcimi sa od riadiacich orgánov dostať čo najväčší diel z príjmového koláča. Pritom vôbec nie je isté, že v tomto boji zvíťazia práve tie najchudobnejšie skupiny obyvateľstva. Dobre organizované záujmové skupiny, pohotoví ľudia, profesionálni právnici, inžinieri či učitelia budú mať v otázkach sociálnych výhod s oveľa vyššou pravdepodobnosťou silnejšie "politické svaly" než neorganizované vrstvy veľmi chudobných.³⁰

Tento konflikt nepochybne ešte viac posilní ostré politické rozdiely, ktoré musia byť odstránené, ak sa nemá rezignovať na úlohu plánovania v spoločnosti. V tomto štádiu môžu dokonca vzniknúť alternatívne formy socializmu, ako bol napr. národný socializmus v Nemecku, ktorý oslovil priamo najchudobnejšie vrstvy, obchádzajúc tak mocné odbory. Hayek tento problém už ďalej nerozvádza, ale každý, kto bol svedkom ostrej dogmatickej výmeny názorov medzi vzájomne si konkurujúcimi typmi socializmu, vie o čom je reč.

PREČO DOCHÁDZA K NAJHORŠIEMU

Akonáhle zvolené zhromaždenie socialistického štátu prenieslo administratívne právomoci na orgány nevolených odborníkov, vzniká problém koordinácie všetkých aktivít štátu a potreba prijať opatrenia predchádzajúce stretu záujmov. Podľa Hayeka sa práve v tejto chvíli stále hlasnejšie ozýva volanie po silnej ruke (ktoré bolo, vďaka očividnej neschopnosti zvolených orgánov dohodnúť sa, prítomné vždy), pretože sa zdá, že plánovací proces potrebuje rozhodného vodcu, ktorý je schopný tento proces aj realizovať.

Ak sa taký vodca alebo skupina vodcov objaví, bude požadovať moc a odstránenie morálnych zábran. Koniec koncov v plánovanej ekonomike, v ktorej je tvorba bohatstva (a tým aj ostatné ciele) kontrolovaná, je moc tým jediným, čo stojí za to mať, a preto sa bude o ňu uchádzať veľa kandidátov. História aj na príklade Nemecka dokázala, že v tejto fáze sa skutoční socialisti zľaknú, pretože majú zábrany v podobe vlastných ideálov. Nezľaknú sa však ostatní a ľudia bez škrupúl sú priťahovaní rastúcou mocou, ktorá je v kolektivistickej ekonomike na dosah ruky, ktorá zošnurováva úsilie miliónov ľudí a je oveľa koncentrovanejšia než akákoľvek moc v slobodnej ekonomike.³¹

---

³⁰ Príklady zvýhodňovania organizovaných voličských skupín na úkor skutočne chudobných pozri *The Constitution of Liberty*, ss. 311-13: "... akonáhle príde k zrušeniu proporčionálneho daňového systému, získať nemusia tí, ktorí by to najviac potrebovali, ale s väčšou pravdepodobnosťou tie vrstvy, ktoré disponujú najväčším počtom hlasov..."

³¹ Hayekovu analýzu tohto problému pozri v *The Road to Serfdom*, kapitola 10.

Akonáhle sa objaví silný vodca, je len veľmi ťažké zastaviť ho. Možno ho kritizovať, ale jeho kritici budú nejednotní v názore, čo by sa malo urobiť a budú len ťažko hľadať spoločnú reč. Je možné, že parlament zostane zachovaný, ba dokonca možno bude aj čeliť niektorým pokusom o zneužitie moci. Ekonomický vodca však na to, aby mohol riadiť ekonomiku a spoločnosť, musí mať k dispozícii všetky dostupné zdroje moci, čo znižuje význam neutralizačných snáh zo strany ostatných orgánov.

Pri upevnení svojho postavenia sa silný vodca spolieha na masy s nekomplikovaným pohľadom na svet. Nepochybne bude zneužívať rozhorčenie, ktoré plánovanie už vyvolalo a bude hľadať spojencov medzi poslušnými a dôverčivými. Nepriateľ je veľmi užitočnou demagogickou pomôckou a Hayek tvrdí, že pre diktátorský socializmus je typická veľmi nacionalistická tvár. Je to preto, že kolektivismus, nech už hlása čokoľvek, je v skutočnosti určený len pre úzku skupinu ľudí alebo pre národ; kto žiada celosvetovú rovnosť príjmov, alebo rozdelenie kapitálových zdrojov naakumulovaných v kolektivistickom režime aj medzi ostatné krajiny? V teoretickej rovine je socializmus internacionalistický, v skutočnosti je však nacionalistický a imperialistický. A práve to sú črty, ktorý Hayek pri viacerých príležitostiach zavrhol.

Morálne aspekty kolektivismu: V kolektivistickej spoločnosti je možné stať sa ľahšie diktátorom, pretože vyznáva úplne iné morálne hodnoty ako liberálna spoločnosť a má tendenciu podporovať moc štátnych orgánov. V liberálnych spoločnostiach nikto ľudí nenúti alebo dokonca priamo nevyzýva konať určitým spôsobom; majú slobodu konania za predpokladu, že rešpektujú isté minimálne pravidlá správania. Kolektivistická morálka však požaduje plnenie určitých povinností stanovených štátnou mocou a nadobudnutie "užitočných zvyklostí", ktoré prispievajú k splneniu centrálného plánu.

Podľa Hayeka, akonáhle sa jednotlivec stáva prostriedkom na dosiahnutie nejakého cieľa, aj tie najstrašnejšie udalosti sa stávajú možnými. Napríklad šťastie jednotlivca sa v kolektivistických prepočtoch stáva takmer bezcennou hodnotou. Opozíciu treba potlačiť, pretože by mohla znervózňovať ľudí, alebo ich dokonca odvádzať od schválených cieľov. Jednotlivci musia byť zmierení s tým, že v záujme toho, aby čo najefektívnejšie slúžili dosiahnutiu spoločenských cieľov, budú prípadne musieť zmeniť spôsob života a zaujať nové miesto v spoločnosti podľa rozhodnutia štátneho orgánu.

Krutosť sa tak stáva morálnou povinnosťou a totalitný vodca a jeho štáb musia byť schopní prekročiť akékoľvek morálne pravidlo, ktoré je v liberálnej spoločnosti nedotknuteľné. História nám však hovorí, že totalitné štáty nikdy netrpeli nedostatkom takých ľudí.

Potieranie pravdy: Súčasťou tohto procesu je ešte jeden aspekt, ktorý Hayek považuje za taký dôležitý, že mu venuje v *Ceste do otroctva* celú kapitolu. Ide o manipulovanie s informáciami.³²

Totalitný plán vyžaduje od ľudí, aby verili vo vybrané ciele a tradičný spôsob, ako to zabezpečiť, je kontrola informácií o prípadných alternatívach. Morálnym problémom tu nie je otázka, či sú zvolené ciele dobré alebo nie, ale to, že propaganda neustále podkopáva zmysel pre pravdu. Prijatie novej morálky musí nevyhnutne sprevádzať prekrúcanie starej liberálnej morálky; pojmy musia zmeniť svoj význam, aby tak podporili tento proces; plánovač bude musieť zdôvodniť svoje rozhodnutia týkajúce sa verejnej spotreby, pretože v praxi nemá pre ne oporu v známych morálnych princípoch; predsudky plánovačov budú povýšené na "vedecké" teórie atď.

Školy budú zneužívané na utlmovanie kritiky totalitného režimu tým, že budú hlásať solidaritu; informácie zo zahraničia budú kontrolované; dokonca prednášky z histórie, práva a

---

³² *The Road to Serfdom*, kapitola 11.

ekonómie budú musieť byť upravené, aby tak chránili ciele považované všetkými za také dôležité. Súčasne (hovorí Hayek s pocitom trpkosti) zmena významu pojmov uvalí bariéry na racionálnu diskusiu v sociálnej alebo v ekonomickej teórii; samozrejme, abstraktné myslenie ako celok bude zvrhnuté, pretože sa nachádza mimo bezprostredných zámerov štátu a môže im dokonca škodiť. Táto devalvácia pravdy však nie je len nejakým náhodným vedľajším produktom kolektivismu; je nevyhnutná na to, aby mohli byť zachované pevne stanovené spoločenské ciele.

Často sú argumenty, že v konkurenčnej ekonomike sú ľudia podobne manipulovaní skreslenými a nepresnými informáciami najmä reklamou. V konkurenčnej ekonomike, však nikto nemôže zabrániť slobodnému mysleniu, ani ho obmedziť tak, aby muselo slúžiť istému účelu. Konkurenčná ekonomika existuje vďaka objavovaniu nových myšlienok, nových spôsobov výroby a nových výrobkov, pričom odmeňuje tých, ktorí s nimi prichádzajú. Aby však kolektivistické teórie a spoločenské ciele neboli zničené novými myšlienkami a faktami, tieto myšlienky treba zastrašiť a fakty zmeniť.

VPLYV HAYEKOVEJ KRITIKY SOCIALIZMU

Je zrejme, že *Cesta do otroctva* v minulosti do značnej miery prispela k príbrzdzeniu utopických sociálnych teórií mnohých intelektuálov. Nebola to kniha, ktorej zámerom by bolo vysvetlenie vtedajšieho vývoja totalitarizmu v nacistickom Nemecku, hoci to nepochybne dokázala. Rovnako nebolo jej zámerom tvrdiť, že zostup k totalitarizmu je nevyhnutný, akonáhle vykročíme cestou, ktorá k nemu smeruje. Celkom určite však demonštrovala, že nepredvídané, ale nevyhnutné dôsledky socialistického plánovania vytvárajú situáciu, v ktorej - ak sa bude aj naďalej uskutočňovať politika plánovania - zvíťazia totalitné sily.

Z tohto dôvodu pomohla uvedená kniha mnohým významným a vplyvným osobnostiam pochopiť dôsledky ich vlastných idealistických návrhov. Dokonca aj lord Keynes, v súčasnosti svätý patrón mnohých socialistických ekonómov, o nej napísal, že "súhlasil takmer s celou knihou, a nielen to, súhlasil s ňou dokonca z celého srdca".³³ Kniha samozrejme nezastavila politikov, alebo po vojne nezabránila vo Veľkej Británii zvoleniu labouristickej vlády presadzujúcej rozsiahlu sociálnu a ekonomickú reorganizáciu spoločnosti. Táto vláda však, aj keď bola úspešná v položení základov sociálneho štátu (nevyhnutné a chronické trhliny nimi vybudovanej konštrukcie vtedy ešte neboli viditeľné), nežala úspechy z jej programu znárodňovania priemyslu. V predslove amerického vydania *Cesty do otroctva* v roku 1956 Hayek mohol konštatovať, že tento zvrat v prospech socializmu vo Veľkej Británii poskytol liberálom možnosť nadýchnuť sa - ale nič viac.³⁴

Mnohí z liberálov majú ešte stále zatajený dych. Jednou z najvplyvnejších tém *Cesty do Otroctva* je, že dokonca aj najmiernejšie ekonomické plánovanie vyúsťuje do pomalého, ale neúprosného rozkladu hodnôt a postojov, ktoré sú životne dôležité pre existenciu slobody. Keď vládne presvedčenie, že pracovné príležitosti nevytvárajú zamestnávateľia uspokojujúci zákazníci, ale štát; keď sa domnievame, že naše príjmy možno uchrániť pred neustálymi zmenami trhu; a keď štát z akýchkoľvek dôvodov začína ochraňovať monopoly a zvláštne výsady určitých záujmových skupín, potom je možné povedať, že nastal rozklad slobody. V minulosti ľudia nevideli svoju budúcnosť v slobodnej a konkurenčnej ekonomike, ale v štátom riadenej a chránenej ekonomike.

Práve dobre myslenému, ale nerealizovateľnému úsiliu ochrániť pracovné príležitosti a príjmy pred realitou trhu, nastoliť "sociálnu spravodlivosť" prostredníctvom ekonomického

³³ Citované podľa obálky amerického vydania knihy *The Road to Serfdom* z roku 1956 a podľa jej britského vydania z roku 1976.

³⁴ Pozri "The Road to Serfdom after Twelve Years" v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 216-228.

inžinierstva, venoval Hayek značnú časť knihy *Právo, zákonodarstvo a sloboda*, ako aj neskorších prác.

Časť 2: HAYEKOVA KRITIKA SOCIÁLNEJ SPRAVODLIVOSTI

*Pochopiť význam toho, čo sa nazýva "sociálnou spravodlivosťou", bolo jedným z mojich hlavných zámerov viac než 10 rokov. V tomto úsilí som neuspel - resp. presnejšie povedané, dospel som k záveru že v spoločnosti slobodných ľudí nemá toto slovné spojenie žiaden význam.*³⁵

Hlavným cieľom *Cesty do otroctva* bolo ukázať, že ekonomické plánovanie, ktoré sa snaží o dosiahnutie určitých kolektívnych cieľov, vedie nevyhnutne k rastu donucovacej moci vo vzťahu k jednotlivcom až do takej miery, ktorú si neželal žiadny idealistický socialista.

Aj keď "horúci socializmus", ktorý Hayek v nej kritizoval, "je v súčasnosti pravdepodobne záležitosťou minulosti"³⁶, niektoré jeho predstavy prenikli hlboko do myslenia mnohých ľudí na Západe. Udomácnili sa tu určité názory, ktoré majú oveľa väčší dosah než malo volanie po komplexnom ekonomickom plánovaní a podľa ktorých možno v záujme dosiahnutia "sociálnej spravodlivosti" usmerňovať sociálny a ekonomický systém miernejším spôsobom. Mnoho politikov a mysliteľov, aj keď neobhajujú ekonomické plánovanie, predsa len veria, že "sociálne zákonodarstvo" možno využiť na presadenie "sociálnych práv" alebo "sociálnej uvedomelosti" a "sociálnej spravodlivosti".

Zatiaľ čo vo svojich raných prácach sa Hayek zaoberal silnými kolektivistickými ideológiami, neskôr sa dostal aj ku kritiky ostatných. Jeho kritika je postavená na mnohých pilieroch: dochádza k záveru, že spomínaná "sociálna politika" podkopáva postoje, ktoré skutočne podporujú slobodu, marí výhody vyplývajúce zo slobodnej spoločnosti a slobodnej ekonomiky a má pôvod v nepochopení skutočnej spravodlivosti.

PREČO "SOCIÁLNA SPRAVODLIVOSŤ" NEMÁ ŽIADEN VÝZNAM

Pojem spravodlivosť sa všeobecne používa dvoma odlišnými spôsobmi. Prvý naznačuje, že spravodlivosť vo vzťahu medzi dvoma ľuďmi je definovaná na základe určitého všeobecného pravidla.³⁷ Ak napríklad niekto poruší pravidlá obchodnej zmluvy v snahe dosiahnuť osobný prospech, alebo ak niečo ukradne, ide o príklad nespravodlivosti. Existujú všeobecné pravidlá, vzťahujúce sa na tento druh činnosti a tieto "pravidlá spravodlivosti" nám pomáhajú spolu žiť a vzájomne spolupracovať tým, že nám poskytujú pomerne vysokú istotu o tom, čo iní urobia alebo naopak nerobia, hoci by ešte stále bolo možné diskutovať o tom, aké to majú byť pravidlá a či majú niektoré z nich mať vyššie silo ako ostatné (napríklad ak sa niekto dopustí krádeže, aby tak predišiel nejakej inej a väčšej nespravodlivosti).

Na spravodlivosti je však dôležité, že je niečím, čo platí pre ľudské *správanie*, keď sa očakáva isté konanie, ktoré si možno zvoliť. Ak niekto ochorie, zomrie mu príbuzný, alebo sa narodí s fyzickým postihnutím, nejde o "nespravodlivosť", ale o nešťastie. V živote to jednoducho tak chodí a nemá to nič spoločné so spravodlivým alebo nespravodlivým

³⁵ *New Studies*, s 57. Hayekova kritika myšlienky sociálnej spravodlivosti sa nachádza najmä v: *The Mirage of Social Justice*, najmä kapitola 8 a kapitola 9; *The Constitution of Liberty*, šiesta kapitola; "The Atavism of Social Justice", *New Studies*, ss. 57-68; ako aj "What is 'Social'? What does it mean?", *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 237-47.

³⁶ *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 221.

³⁷ Táto spravodlivosť je obvykle známa pod pojmom "aritmetická" spravodlivosť. Pozri *The Mirage of Social Justice*, ss. 31-3.

konaním. Spravodlivosť je morálna koncepcia a len ľudské bytosti a ich skutky možno označiť za morálne alebo nemorálne, bezúhonné alebo skazené, spravodlivé alebo nespravodlivé.³⁸

Druhý spôsob, v akom sa používa pojem "spravodlivosť", ju neodvodzuje od všeobecných pravidiel správania medzi ľuďmi, ale od prerozdelenia medzi nimi. Ide o "sociálnu spravodlivosť", ktorá je niekedy označovaná za "spravodlivosť v rozdeľovaní" a používa sa na vyjadrenie toho, že určitý druh rozdeľovania (zvyčajne rovnomernejšieho rozdeľovania) bohatstva alebo príjmov či iných kľúčových zdrojov medzi jednotlivých členov spoločnosti je spravodlivejší.

Hayek však tvrdí, že tento druhý význam spravodlivosti, táto predstava o "sociálnej spravodlivosti", nemá v slobodnej spoločnosti žiaden význam. Je to preto, že v konkurenčnej spoločnosti len kombinácia schopností a šťastia jednotlivcov určuje ich miesto v rebríčku príjmov a bohatstva. Ich relatívne postavenie nie je dôsledkom zámerného konania nikoho, je výsledkom procesu, ktorý nikto neriadi. Označovať to za "nespravodlivosť", alebo poukazovať na to, že "spravodlivejšie" by bolo iné usporiadanie spoločnosti, je preto nesprávne alebo nečestné, pretože nikto nekonal nespravodlivo.

Niet pochyb o tom, že idea "sociálnej spravodlivosti" zaujala predstavivosť verejnosti. Hayek si všimá, že pre súčasných politikov je takmer nepredstaviteľné neodvolávať sa na ňu pri získavaní podpory pre nimi navrhované opatrenia. A pretože toto "spravodlivé rozdelenie" príjmov a bohatstva možno dosiahnuť jedine (ako sa to interpretuje) zmenou daní, stalo sa ústredným sľubom socialistických strán, ktoré ním nahradili svoje vlastné zveličené vyhlásenia o dosiahnutí blahobytu plánovaním. Napriek tomu však ani takmer všeobecná akceptácia tohto presvedčenia ešte nedokazuje, že je pravdivé, rovnako ako ani používanie nejakého pojmu ešte neznamená, že to, čo označuje, skutočne existuje. Napríklad rozšírené povery o čarodejníkoch alebo o duchoch ešte neznamenajú, že skutočne existujú; podľa Hayekovho názoru pojem "sociálna spravodlivosť" je veľmi podobný pojmu "čarodejnica", ktorý sa vzťahuje na niečo, čo neexistuje.

"Sociálna spravodlivosť" a slobodná spoločnosť: Dôvod, prečo "sociálna spravodlivosť" nemá v slobodnej spoločnosti žiaden význam, možno nájsť v Hayekovej interpretácii spoločnosti ako nezamýšľaného výsledku evolučného vývoja, ako systému, ktorý vznikol bez toho, že by to niekto chcel. Keďže tento výsledok je nezamýšľaný, nemožno o ňom diskutovať v pojmoch "spravodlivosti".

Sociálny systém vzniká preto, že jednotlivci konajú v rámci všeobecných pravidiel platných pre všetkých. Vznik a vývoj sociálneho systému je možný len preto, že jednotlivci konajú viac-menej predvídateľným spôsobom, pričom vzájomne na seba berú ohľad; a tie skupiny, ktoré majú najefektívnejší súbor pravidiel osobného správania, prežívajú a rozvíjajú sa oveľa ľahšie než iné skupiny. Celkové dôsledky pozorovaných pravidiel však nie sú známe vopred, rovnako ako nemožno víťazov nejakej hry vydedukovať len z jej pravidiel. Spoločnosť je veľmi zložitý jav a jednotlivci, ktorí ju tvoria, sú sami o sebe tiež veľmi zložití; nie je možné s nejakou určitosťou vedieť, ako bude činnosť nejakého jednotlivca ocenená ostatnými účastníkmi trhu, ani to, ako budú na jeho činnosť reagovať; celkový výsledok je tak úplne nepredvídateľný.

---

³⁸ Natíska sa tu príklad od Bertranda de Jouvenela: "Ak zoberiem malé dieťa alebo nejakého divoča k vysokej peci, budú vystrašení jej rachotom a označia ju za "strašnú". Od tohto názoru však upustia vo chvíli, keď pochopia, že vysoká pec nemá dušu. Nikto, kto má dostatok informácií, nebude vysokú pec považovať za diabla len preto, že je rozžeravená do biela, že občas vyvrhuje prúdy žeravej lávy a je kŕmená kusmi železa a uhlím, ktoré je čierne. Je to v podstate len užitočný nástroj, pretože vedie k výrobe strojov a zariadení, ktoré slúžia potrebám ľudí (*Capitalism and the Historians*, s. 93).

Tento jav je osobitne zreteľný v ekonomických procesoch, napríklad pri vývoji nových výrobkov. Hoci možno predpokladať, že všetci budú rešpektovať pravidlá trhového systému, je nemožné predvídať, ktorí jednotlivci pravdepodobne objavia zdroj nového dopytu, kto iný ešte bude schopný uspokojiť tento dopyt, kto jednoznačne prevýši svojich konkurentov a bude z toho profitovať a kde zmeny podmienok dopytu alebo ponuky vytlačia ostatných z trhu. Celkový výsledok tak závisí od kombinácie schopností a šťastia a nepredvídateľného konania nespočetného množstva ostatných jednotlivcov.

Tento výsledok sa nám nemusí páčiť: napríklad niekto, kto ťažko pracoval, utrpí veľké straty, alebo ten, kto je považovaný za neznašanlivého človeka, získa najväčší podiel na trhu. Proti "nespravodlivosti" tohto stavu vecí môžeme nahlas protestovať. Naše sťažnosti, nech už ich akokoľvek intenzívne prežívame, nie sú voči trhu opodstatnené, pretože celkový výsledok nie je dielom zámerov alebo konania nejakého konkrétneho jednotlivca alebo skupiny. Nevieme zodpovedať otázku, *kto* konal nespravodlivo.

Keďže fungovanie trhu je závislé od rešpektovania všeobecných pravidiel konania, ktoré regulujú správanie jednotlivcov voči sebe, narušenie týchto pravidiel by určite bolo nespravodlivosťou. Ak však nikto pravidlá neporuší, nemožno ani povedať, že by niekto konal nespravodlivo. Postihnutý sa nemôže na nikoho oprávnene sťažovať, ak sa všetci správajú korektne, aj keď niektorí mali z toho väčší prospech než iní. Najdôležitejšie však je zapamätať si nemožnosť zámernej úpravy pravidiel správneho konania tak, aby zabezpečili spravodlivejší celkový výsledok; zložitost' spoločnosti a naše obmedzené chápanie úlohy a celkových dôsledkov pravidiel, podľa ktorých konáme, podkopáva každú našu snahu o zmenu ekonomických procesov. Podľa Hayeka neexistujú žiadne predstaviteľné pravidlá spravodlivého správania jednotlivca, ktoré by ochraňovali fungujúci sociálny a trhový systém a ktoré by zároveň každého uchránili pred sklamaním.³⁹

Pochopiť tento problém nám pomôže opäť analógia s hrou. Pri hre sa nepokúšame stanoviť výsledok tak, aby vyhovoval nejakej vopred pripravenej predstave o tom, aký výsledok by bol "spravodlivý". Istotne budeme požadovať, aby sa *hralo* čestne, podľa pravidiel, bez podvádzania, ale bolo by nezmyselné hrať, ak by porazení po každej hre tvrdili, že výsledok má byť opačný. A ako by hráči mali hrať v snahe dosiahnuť nejaký špecifický výsledok? Neexistuje žiadna ucelená stratégia, ktorej uplatnenie by vopred zabezpečilo dosiahnutie určitého výsledku a čím viac je účastníkov hry tým nemožnejšie by jeho zabezpečenie bolo.

Predpoklad spoločných cieľov: Viera v "sociálnu spravodlivosť" má preto pôvod v nepochopení spoločnosti. Predpokladá, že spoločnosť je vedome organizovaná. Väčšinou považuje "spoločnosť" za istý druh bytosti, ktorá môže alokovať príjmy, ktoré nám prideliuje. Spoločnosť však určite takou bytosťou nie je. Je to zložitý, ale neplánovaný systém hodnou a konania, rámec zladovaných, ale nie spoločných cieľov. Mnohé z výhod, ktoré máme k dispozícii, sú jednoznačne výsledkom fungovania tejto zložitej komplexnej štruktúry, *nie* sú však výsledkom niečieho *zámeru tieto výhody nám poskytnúť*.

Keďže existuje tendencia uvažovať o spoločnosti ako o bytosti, ktorej osobnosť je tvorená súhrnom všetkých ľudí, ktorí spoločnosť vytvárajú, prívrženci "sociálnych" cieľov sa dopúšťajú ďalšej vážnej chyby. Mylne sa nazdávajú, že existuje nejaká platforma pre zhodu o tom, aký celkový výsledok je želaný. Prítťažlivosť "sociálnej spravodlivosti" môže do značnej miery spočívať v tom, že nedefinuje presne, čo sa má dosiahnuť a tak môže v podstate znamenať všetko pre všetkých. Ako hovorí Hayek:

... pojem "sociálny" **predpokladá** existenciu známych a spoločných cieľov prítomných v činnosti spoločenstva, **ale nedefinuje ich**. Jednoducho sa predpokladá, že "spoločnosť" má

---

³⁹ *The Mirage of Social Justice*, s. 69.

*určité konkrétne ciele, ktoré všetci poznajú a uznávajú a že "spoločnosť" má usmerňovať úsilie jej členov na dosiahnutie týchto cieľov.*⁴⁰

"Spoločnosť" však nie je takou bytosťou s jediným cieľom a neexistuje v nej žiadna zhoda o tom, ktoré ciele by mali byť akceptované. Prijatie spoločných cieľov (čo je v každom prípade nedosiahnuteľný ideál) by si vyžadovalo úplné zrušenie našej súčasnej morálky, pretože dôležité by neboli pevné a všeobecné pravidlá usmerňujúce správanie jednotlivcov, ale len konečné výsledky.

Práve tento aspekt celého problému je mimoriadne významný. Hodnoty, ktoré umožňujú existenciu civilizácie, sú hodnotami, ktoré podporujú dodržiavanie všeobecných pravidiel správania. Výsledok nášho správania v rámci týchto pravidiel je cenný a užitočný, pričom ho neplánoval žiadny jednotlivec alebo skupina. Aby mohla byť "sociálna spravodlivosť" akceptovaná ako nová morálna hodnota, bolo by potrebné upriamiť ľudské správanie na nejaký konkrétny cieľ, a nie ho iba obmedziť všeobecnými pravidlami. Tradičné hodnoty, existujúcu morálku by bolo potrebné obetovať.⁴¹ Rovnako ako nemôžeme pravidlami hry predurčiť jej konkrétny výsledok, neexistuje žiaden spôsob, ako zosúladiť všeobecné pravidlá ekonomického správania s vopred určeným rozdeľovaním príjmov alebo bohatstva. V tejto otázke Hayek dospel k tomuto záveru:

*Neexistuje žiaden tretí princíp organizácie ekonomických procesov, ktorého racionálnym výberom možno dosiahnuť všetky potrebné ciele, okrem fungujúceho trhu, na ktorom nikto nemôže predurčiť, ako sa konkrétnym skupinám alebo jednotlivcom bude dariť a centrálnemu riadenia, v ktorom to určuje organizovaná skupina pri moci.*⁴²

PODKOPÁVANIE POSTOJOV K SLOBODE

Hayek je teda presvedčený, že podpora niektorých morálnych zásad založená na "sociálnych" dôsledkoch musí rozvrátiť subtilnú morálku pravidiel, na ktorých je súčasná civilizácia založená a ktorých úlohu len zriedkakedy chápeme. Ak sa "sociálna spravodlivosť" stane cieľom, existuje mnoho spôsobov, ktorými prejavy slobody začínajú vyprchávať.

"Hodnota spoločnosti": Zrejme ani jeden prívrženec myšlienky "sociálnej spravodlivosti" by nežiadal úplnú rovnosť príjmov. To by totiž zaručovalo rovnakú odmenu pre každého, bez ohľadu na to, či je lenivý a práci sa zámerne vyhýba. Už pre zbežnom pohľade sa teda zdá odôvodnené odmeňovanie v závislosti od intenzity úsilia a zásluh preukázaných v pracovnom procese. Najčastejšie sa preto argumentuje tým, že "sociálne zákonodarstvo" nemá hľadať rozdeľovania príjmov na základe úplnej rovnosti, ale na základe toho, akú "hodnotu pre spoločnosť" každý jednotlivec má.

"Hodnota pre spoločnosť" je podľa Hayeka len ďalším z celého radu bezstarostne používaných pojmov, u ktorého sa napokon tiež preukáže, že postráda akýkoľvek význam. Aj toto slovné spojenie predpokladá, že "spoločnosť" je nejakou bytosťou, ktorá má úžitok z toho, čo jej dávame. V realite však môže mať nejaká služba hodnotu len pre konkrétneho človeka, rôzni členovia spoločnosti môžu tú istú službu oceňovať veľmi odlišne. Sociálny systém nemá žiadne dohodnuté ciele, nebol vytvorený za účelom dosiahnutia nejakých konkrétnych cieľov a nie je založený na hierarchii hodnôt, ale na rôznych, často si vzájomne

---

⁴⁰ *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, ss. 242-3. Na strane 238 Hayek uvádza: "pojem "sociálny" sa stal prívlastkom, ktorý zbavuje významu každé slovné spojenie, ku ktorému je priradený a mení ho na frázu neobmedzenej pružnosti, ktorej súvislosti možno zmeniť vždy, keď sú neprijateľné..."

⁴¹ *The Mirage of Social Justice*, s. 67.

⁴² *The Political Order of a Free People*, s. 151.

odporujúcich hodnotách jej rôznych členov. Je preto chybou nazdávať sa, že nejakí jednotlivci alebo ich služby môžu byť viac alebo menej "hodnotní" pre niečo, čo samo o sebe nemá žiaden hodnotový význam.

Túto skutočnosť možno doložiť celým radom príkladov. Podľa Hayeka dokonca ani Beethovenova sonáta, obraz Leonarda da Vinci alebo Shakespearova hra nepredstavujú žiadnu "hodnotu pre spoločnosť", ale len pre tých, ktorí ich poznajú a cenia si ich dielo. Boxer, spevák, či husľový virtuóz ponúkajú služby rôznym a nerovnako početným skupinám ľudí; je však nemožné povedať, ktorý z nich vytvoril najväčšiu "hodnotu pre spoločnosť", pretože neexistuje jednotné kritérium, podľa ktorého by sa dali radosť a uspokojenie uvedených odlišných skupín porovnávať.

Ako teda potom môžeme stanoviť primeranú odmenu za poskytovanie určitých služieb? Nesporne je pravdou, že relatívne príjmy prevládajúce v jednotlivých profesiách nemusia byť vždy v súlade s predstavou tých, ktorí tieto povolania vykonávajú, čo by si podľa nich zaslúžili a mnohí protestujú proti "nespravodlivosti" tohto stavu, pričom argumentujú, že peňažné príjmy neodrážajú "hodnotu pre spoločnosť", ktorú jednotlivé skupiny reprezentujú. Hayek však kontruje:

... keď sa pýtame, aká by mala byť relatívna odmena zdravotnej sestry a mäsiara, baníka a sudcu Najvyššieho súdu, potápača a čističa kanálov, organizátora novej oblasti podnikania džokeja, daňového kontrolóra a objaviteľa liekov zachraňujúcich mnohé ľudské životy, pilota lietadla alebo profesora matematiky, dovoľávanie sa "sociálnej spravodlivosti" nám ani v najmenšom nepomôže rozhodnúť o tom ...⁴³

Trhové odmeny: Odmeny, ktoré ponúka trhový proces, sú oveľa bezpečnejším kritériom hodnoty služby, ktorú jednotlivec ostatným poskytuje, než subjektívne stanovené kritérium "hodnoty pre spoločnosť". Odmena, ktorú poskytovateľ služby dostáva, nebude za normálnych okolností závisieť od úsudku nejakej konkrétnej osoby, ale od počtu ostatných poskytovateľov rovnakej služby, od veľkosti dopytu po nej, ako aj do intenzity potreby kupujúcich vlastniť výsledok uvedenej služby. Každá služby v slobodnej spoločnosti je teda odmeňovaná podľa toho, akú osobnú alebo subjektívnu hodnotu jej priraduje veľký počet veľmi odlišných ľudí, ktorí z tejto služby majú úžitok.

Nie je preto prekvapujúce, že trhové odmeny nemusia zodpovedať žiadnej predstave o "spravodlivej odmene" (v tom zmysle, že niekto by bol odmeňovaný podľa objektívneho kritéria množstva času, energie a schopností, ktoré pri nejakej práci vynaložil). Výška týchto odmien bude závisieť od zložitých hodnôt a vzájomných vzťahov medzi mnohými dodávateľmi a mnohými kupujúcimi a nebude ničím iným len výsledkom procesu výmeny, ktorého sa všetci zúčastňujú, pretože všetci z neho majú úžitok. Tento výsledok nebude ani správny ani nesprávny, ani spravodlivý ani nespravodlivý, bude to jednoducho odraz skutočnosti; bude však odrážať hodnotu jednotlivých služieb pre tých, ktorí vytvárajú fungujúci trhový systém.

Odmena a hodnota: Odmena jednotlivca na trhu *nie* je funkciou jeho osobnej námahy a miery utrpenia, ktoré podstupuje pri produkovani nejakej služby, ani funkciou jeho morálnych hodnôt. Ľudia často neocenia iných, že sú pripravení vyvinúť veľkú snahu, ale preto, že disponujú istou prirodzenou schopnosťou. Príjemný hlas či duchaplnosť a pohotovosť sú vlastnosti, ktoré predávajú ich majiteľom a ktoré iní oceňujú, aj keď ľudia s týmito vlastnosťami nemusia podstupovať nejaké veľké obete, aby sa dobre predali, ba dokonca to inak môžu byť veľmi odsúdeniahodní ľudia.

Bolo by teda chybou domnievať sa, že ľudia majú byť odmeňovaní na základe nejakého kritéria ich osobnej hodnoty alebo ich morálnych kvalít - ako sa často nazdávajú zástancovia

⁴³ *The Mirage of Social Justice*, ss. 77-8.

"sociálnej spravodlivosti". Hodnota služby pre iných nijako nesúvisí s tým, koľko námahy je jej poskytovateľ pripravený do nej investovať; samozrejme, niektorí ľudia majú svoju prácu tak radi, že by pracovali dokonca aj zadarmo. Hodnota služby pre iných nezávisí ani od dobrých alebo zlých osobných vlastností jej poskytovateľa. Chvályhodnou črtou konkurencie i spravodlivosti je ich neosobnosť.⁴⁴ Hodnota poskytovateľa služby pre iných nezávisí ani od toho, či je jeho služby výsledkom dlhoročného investovania a snahy, alebo či mal jednoducho len šťastie. Je zrejme, že pravdepodobne neexistuje žiadny spôsob, ako vypočítať podiel skutočných schopností a šťastia na obrate dodávateľa služby. Hayek preto dochádza k záveru, že v slobodnej spoločnosti nie je reálne ani vhodné požadovať, aby odmena zodpovedala tomu, čo ľudia zvyčajne uznávajú za hodnotu.⁴⁵

Ak máme alokovať odmeny na základe zásluh, stojí pred nami tiež vážny problém *určenia ich výšky*. Zamerat' niečie zásluhy je však nemožné: je to totiž veľmi subjektívna záležitosť. Horlivá snaha môže viesť k neúspechu, úspech sa môže dostaviť náhodou, takže určenie zásluh len podľa výsledku by bolo nedostatočné. Každý zbor sudcov, ktorý by chcel zistiť, či neúspechy majú byť kompenzované pre množstvo námahy, ktorá sa za nimi skrýva, alebo či úspechy majú byť penalizované, pretože boli len šťastnou náhodou, by stál pred nesmierne ťažkou úlohou.

Samozrejme, že v istom zmysle *chceme*, aby služby boli poskytované s *minimum* zásluh zo strany dodávateľa - každý z nás získava vtedy, ak sú jeho služby pokiaľ možno najlacnejšie. Chceme *znižit'* objem úsilia a obetí, ktoré sprevádzajú výrobu nejakej komodity, predovšetkým v tých prípadoch, ak by mohli byť využité efektívnejšie niekde inde. Každá snaha odmeňovať ľudí za ich obeť by ich nemotivovala prinášať úžitok iným ľuďom, ale podnietila by len ich ochotu podstupovať súčasné obeť. Na takom princípe však nemôže fungovať žiaden ekonomický systém.⁴⁶

Všetko, čo bolo až dosiaľ uvedené, ukazuje, že myšlienka spravodlivosti je v súvislosti s diskusiou o odmenách poskytovaných trhovými procesmi úplne nepatričná. Nazdávať sa, že neosobný systém trhu môže byť spravodlivý alebo nespravodlivý, je to isté ako hovoriť, že kameň môže byť morálny alebo nemorálny.⁴⁷ Používanie pojmu "sociálna spravodlivosť" preto spočíva na absolútne nesprávnom pohľade na skutočnú spravodlivosť.

Prerozdeľovanie a rovnaké zaobchádzanie: Existuje ešte ďalší významný dôvod, prečo podľa Hayeka myšlienka "sociálnej spravodlivosti" prispieva k rozvracaniu základných morálnych postojov, ktoré sú oporou slobodnej spoločnosti. Prerozdeľovanie si celkom zrejme vyžaduje nerovnaké zaobchádzanie s ľuďmi a tým značne narúša princíp rovnakého uplatňovania pravidiel správania na všetkých. Keďže ľudia sa odlišujú mnohými vlastnosťami, ktoré je len veľmi ťažké alebo dokonca nemožné zmeniť, ako napr. fyzická sila, inteligencia, schopnosti, dômyselnosť a vytrvalosť, ako aj sociálnym prostredím a podmienkami, ktoré ich obklopujú, štát by k nim musel pristupovať veľmi diferencovane, ak by ich chcel odškodniť za všetky tieto výhody a nevýhody.

Existuje však ešte závažnejší dôvod, prečo si snaha vyrovnať príjmy vyžaduje nerovnaké zaobchádzanie. Je ním skutočnosť, že v takom systéme sa zničí regulačná schopnosť konkurenčnej ekonomiky. Na trhu ceny nabádajú ľudí k optimálnemu konaniu: vysoké ceny určitého výrobku vedú mnohých k použitiu ich zdrojov na jeho výrobu a nízke ceny bránia koncentrácii výrobných zdrojov na výrobu menej lukratívnych statkov. Dochádza tým k

⁴⁴ Pozri *The Road to Serfdom*, s. 76. Treba si všimnúť, že hoci je spravodlivosť považovaná za "slepú", je to argument v jej prospech. Trhový proces je tiež "slepý" a poskytuje oveľa viac možností pre menšinové skupiny a tých, ktorí by mohli byť diskriminovaní v menej nestrannom systéme. O tomto probléme pozri tiež Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), siedma kapitola.

⁴⁵ *The Constitution of Liberty*, s. 94.

⁴⁶ Hayek to celkom otvorene formuluje v *The Constitution of Liberty*, ss. 96-7.

⁴⁷ *The Mirage of Social Justice*, s. 78.

zvyšovaní alebo k znižovaní ponuky tak, aby uspokojila trhový dopyt. Ak však odmena neodráža potreby trhu, systém stráca svojho automatického pilota. Ak vláda trvá na rovnosti odmien, potom môže výrobu určitých statkov, o ktorých sa nazdáva, že sú potrebné, zabezpečiť len tak, že nanúti ľuďom určité profesie. Každému musí byť pridelená úloha nie podľa určitých známych a jednotných pravidiel, ale plne na základe konkrétnych schopností alebo na základe *momentálnej potreby*. Práve toto je však výrazný ústup od koncepcie liberálneho štátu, ktorý je obmedzený všeobecnými pravidlami.

Mocenská politika: Akonáhle štát prevezme úlohu prerozdelenia príjmov na základe nejakých kritérií zásluhovosti alebo "sociálnej spravodlivosti" (čo sú samy o sebe veľmi subjektívne pojmy), potom musí čeliť veľkému počtu požiadaviek od mnohých jednotlivcov a skupín. Všetci budú vyhlasovať, že práve ich úsilie je záslušnejšie než úsilie ostatných a že ich podiel sa musí zvýšiť. Keďže neexistujú dohodnuté pravidlá, ktoré by pomohli rozhodnúť, kto má čo dostať, rozhodnutia štátu budú subjektívne a nepredvídateľné. Keďže východiskové ciele prerozdelenia príjmov nie sú jasné, štát vyrukuje s nejasnými pravidlami, ktoré možno čiastočne uspokojia niektoré požiadavky, ale zároveň znemožnia fungovanie trhového mechanizmu. Absencia jasných a všeobecných pravidiel politiky štátu vedie k poklesu vážnosť všeobecných pravidiel v mysliach jednotlivých členov spoločnosti a tak zistíme, že:

*Vo chvíli, keď sa politika stáva krutým bojom o čo možno najväčší diel z príjmového koláča, slušný a prosperujúci štát sa stáva nemožným.*⁴⁸

Jedným z najvýznamnejších čiastkových záujmov dovoľávajúcich sa väčšieho podielu na spomínanom príjmovom koláči pravdepodobne budú tie odvetvia, v ktorých má zmena trhových podmienok za následok menší dopyt po ich výrobkoch. Trh by sa tejto situácii jednoducho prispôbil; zdroje by sa presunuli z týchto odvetví do iných, počet pracovných príležitostí v týchto odvetviach by sa obmedzil, ale ľudia by našli prácu inde. Ale v prípade, že to nie je tak a hybnou silou je "sociálna spravodlivosť", štát bude musieť čeliť tlaku vyzývajúcemu k ochrane klesajúcich príjmov zamestnancov týchto odvetví, alebo k zárukám na poskytnutie zvláštnych výhod. To pochopiteľne potlačí úlohu cien ako nositeľov signálov a zapríčiní, že v týchto odvetviach sa bude koncentrovať viac zdrojov, než koľko si vyžaduje daná úroveň dopytu. Zvláštna pozornosť a starostlivosť, ktorá bude venovaná tejto záujmovej skupine, povzbudí aj ostatné skupiny, aby prišli s vlastnými požiadavkami; a každý zásah do tvorby cien a príjmov prispeje k ešte horšej alokácii zdrojov a vyžiada si ďalší zásah na jej vyriešenie.

O príjmoch sa preto nebude rozhodovať na základe hodnoty, ktorú dodávateľ alebo odvetvie predstavuje pre zákazníkov, ale na základe schopnosti jednotlivých skupín presvedčiť vládu o prioritě ich prípadu. Tá sa zasa v nijakom prípade nezakladá na tom, čo by sme mohli nazvať skutočnou zásluhovosťou, ale na *politickom vplyve* danej skupiny a na politických škodách, ktoré by mohla vláda utrpieť, ak by ich požiadavky neboli uspokojené. Zdá sa preto zrejme, že:

*... parlament alebo vláda, ktoré sa zmenia na dobročinné organizáciu, sa tým vystavia vydieraniu, ktorému nebude možné odolať. Veľmi skoro prestane ísť o "spravodlivú odmenu" a skupiny, ktoré majú byť uprednostnené na účet verejnosti, budú určované "politickou nevyhnutnosťou".*⁴⁹

⁴⁸ *The Political Order of a Free People*, s. 150. Hayekova kritika politického systému, ktorý je do značnej miery závislý od uspokojovania čiastkových záujmov, je v celej práci veľmi intenzívna a zároveň v mnohom objavná.

⁴⁹ *The political Order of a Free People*, s. 103.

Hoci dovolávanie sa "sociálnej spravodlivosti" ide často ruka v ruke s apelmi na "spoločenskú zodpovednosť" jednotlivcov, je zrejmé, že skutočnú zodpovednosť ochromuje. Nie jednotlivec sám, ale štát sa stáva zodpovedným za jeho spoločenské postavenie; je však vyzývaný k tomu, aby bol "spoločensky zodpovedný", čo je slovné spojenie bez jasného významu. Predstava osobnej zodpovednosti sa tak zahmlieva a dokonca úplne obracia proti jej pôvodnému významu.⁵⁰

Nacionalizmus: Napokon existuje ešte posledný spôsob, ktorým "sociálna spravodlivosť" vedie k podkopávaniu morálnych základov slobody, a tým je tendencia k vylučovaniu tých, ktorí stoja bokom. Všeobecná zhoda o tom, aká má byť materiálna odmena či postavenie jednotlivca, je nepravdepodobná s výnimkou malých spoločenstiev, ktorých členovia majú aspoň približnú predstavu o relatívnom význame prínosu každého jej člena. Požiadavky "sociálnej spravodlivosti" teda zriedkakedy prekročia hranice národa, vari až na prípady utopickej teórie.

Hayek si preto všimá výrazný príklon k nacionalizmu v tých krajinách, ktoré sa usilujú o "sociálnu spravodlivosť". Ak do tejto rovnice pridáme aj ďalšie krajiny, je očividné, že neexistuje žiadny medzinárodný štandard "sociálnej spravodlivosti". Navyše, tie krajiny, ktoré sa najviac dovolávajú "sociálnej spravodlivosti" a zvýšenie mzdovej úrovne, v praxi ako prvé odmietajú podobné požiadavky zo strany cudzincov.⁵¹ Tento druh nacionalizmu považuje Hayek za osobitne zavrhnuteľný.

PREČO PREROZDEĽOVANIE PRÍJMOV BRZDÍ EKONOMICKÝ RAST

Výsledkom nedeformovaných trhových procesov bude to, že mnohí ľudia budú mať viac, než si podľa iných, ktorí budú mať menej, skutočne zaslúžia. Problém, ktorým trpí každé úsilie o prerozdeľovanie, spočíva v tom, že príjmy sú výsledkom dynamického trhového procesu, ktorý sa každou takouto snahou zbrzdí a zneefektívni, čo v konečnom dôsledku vedie k tomu, že na rozdelenie je k dispozícii menej a menej. Vôbec nie je pravda, že existuje príjmový koláč, ktorý možno prerozdeliť a že potom môže proces výroby tohto koláča nerušene pokračovať až do ďalšieho prerozdelenia. Výsledok trhového procesu je dynamický, podliehajúci neustálej zmene a každý pokus hocikedy ho prerozdeliť zabráni jeho budúcemu rastu. Podľa Hayeka nie je preto cieľom politiky v slobodnej spoločnosti prerozdeľovanie príjmov s najväčšou pravdepodobnosťou na základe veľmi subjektívnej predstavy o "sociálnej spravodlivosti", ale podpora čo najrýchlejšieho rastu celkového produktu tak, aby veľkosť podielu každého, náhodne vybraného jednotlivca bola maximalizovaná.

Úloha bohatých: Rozdiely v príjmoch majú veľmi významný vplyv na rast celkového produktu z dlhodobého hľadiska a vysoké zisky úspešných jednotlivcov, či už k nim prišli vlastným úsilím alebo vďaka náhode, sú základom pre usmerňovanie zdrojov tam, kde najviac podporia vznik budúcich príjmov. Nerovnosť, proti ktorej sa búri tak veľa ľudí, je v skutočnosti magnetom, ktorý ťahá hore úroveň všetkých príjmov a umožňuje ľuďom na Západe užívať relatívne vysoké príjmy, ktoré v súčasnosti väčšina z nich má. A pritom sme súčasťou pohybu, z ktorého ani nemôžeme vystúpiť; rast svetovej populácie, ktorý je možný aj vďaka trhovému systému, si od trhu vyžaduje vyšší produkt. Ak by niekto padol za obeť neurčitej predstave rovnosti, boli by to práve najchudobnejší občania sveta, ktorí by najviac strádali.

⁵⁰ Pozri *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 245.

⁵¹ *The Mirage of Social Justice*, ss. 88-91. O nacionalizme kolektivistov pozri *The Road to Serfdom*, ss. 104-7.

Okrem toho, že bohatí občania sú príkladom pre ostatných, ktorí sa usilujú priblížiť ich príjmom a tým prispievajú k ďalšiemu uspokojovaniu trhového dopytu, majú tiež ďalšiu významnú úlohu, z ktorej máme všetci prospech. Je ňou skúšanie nových výrobkov, ku ktorému dochádza v slobodnej spoločnosti prakticky neustále. Úroveň technológie je vždy taká, že nám dovoľuje vyrábať mnoho vecí, niektoré však len s vysokými nákladmi. Pritom vopred nevieme povedať, ktoré z týchto možností úspešne uspokoja ľudské potreby, pokiaľ nebudú vyskúšané na trhu.

Bohatší ľudia preto zohrávajú dôležitú úlohu pri skúšaní výrobkov, ktoré sú také drahé, že v súčasnosti sú považované za luxusné, v blízkej budúcnosti sa môžu stať statkami bežnej spotreby, ak preukážu svoju hodnotu a môžu byť vyrábané vo veľkých množstvách. Bohatí si môžu dovoliť nové výrobky a tým, že uprednostňujú niektoré z nich a iné nie, pomáhajú presúvať zdroje do výroby tých úspešnejších. Vytlačenie menej úspešných výrobkov uvoľňuje zdroje pre ich použitie produktívnejším spôsobom. S postupným zužovaním možností a znižovaním počtu alternatívnych výrobkov v prospech tých lepších dochádza aj ku koncentrácii hľadania nových spôsobov výroby a vývoja nových zdokonalení a úspešné výrobky sa stávajú dostupnými za nižšie ceny.

Hayek tvrdí, že ak si dnes ľudia môžu dovoliť vlastniť auto, rádio alebo chladničku, či kúpiť si letecký zájazd, tak je to preto, že len pred pár rokmi sa tieto statky dostali na trhu ako luxus pre nemnohých, o ktorom mohli ostatní len snívať.⁵² Mnohé zlepšenia, ktoré považujeme za samozrejmé, by nikdy neboli možné bez tohto procesu experimentovania, zdokonaľovania a lacnejšej výroby.

Bohatých teda potrebujeme preto, že trhový proces je dynamický a neustále sa vyvíja. Toto experimentovanie je také nevyhnutné a užitočné pre rýchle rozširovanie možností chudobnejších členov spoločnosti, že Hayek je presvedčený o jeho zásadnom význame pre každú spoločnosť. Dokonca aj v centralizovanej ekonomike musí byť vrstva ľudí, ktorých životný štýl a skúsenosť sa postupne prenáša aj na zvyšok spoločnosti. V príkazovacej ekonomike by pravdepodobne boli vybratí štátnymi orgánmi, teda spôsobom, ktorý je oveľa menej spravodlivý než ich objektívny a neosobný výber trhom. Ale len spoločnosť, ktorá má takú vrstvu experimentátorov, môžu dúfať v neustále zdokonaľovanie jej poznania o možnom vývoji v budúcnosti a tým v rýchle zlepšovanie životných podmienok dokonca aj jej najchudobnejších členov.

Existujú ešte aj ďalšie argumenty v prospech užitočnosti úlohy, ktorú zohrávajú bohatí jednotlivci.⁵³ Disponujúc prostriedkami na podporu svojich túžob, bohatí ľudia môžu riskovať, posúvajú tak vo výrobe hranice možného ešte viac dopredu, čím zároveň zvyšujú zamestnanosť. Po druhé, môžu podporiť svoje túžby dokonca aj tam, kde nie je žiadna nádej na materiálny výnos, ako napr. v prípade sponzorovania umenia, vzdelávania, výskumu a propagácie nových myšlienok v politike, morálke atď. Bohatý človek, ktorý sa ujme záležitosti stojacej za to, môže do týchto aktivít často sústrediť, jednak vlastným úsilím a jednak vďaka tým, ktorí ho nasledujú, oveľa viac prostriedkov, než je možné zhromaždiť pod záštitou politických inštitúcií. Po tretie, vrstva bohatých jednotlivcov môže byť schopná úspešne vzdorovať niektorým despotickejším opatreniam neobmedzenej vlády.

Hoci sa môže životný štýl bohatých ľudí zdať absurdne rozhadzovačný, je to veľmi relatívne; životný štýl podnikateľa amerického obyvateľa sa pravdepodobne zdá absurdne rozhadzovačný a mánotratný mnohým obyvateľom Číny alebo Afriky. V každom prípade dokonca aj takýto vysoký životný štýl dáva možnosť vzniknúť experimentom a inováciám, ktoré postupne presakujú do celej spoločnosti, ako aj pokroku, ktorý by inak nebol možný.

---

⁵² *The Constitution of Liberty*, ss. 44-6, obsahuje Hayekove hlavné argumenty v súvislosti s týmto bystrým postrehom.

⁵³ Pozri *The Constitution of Liberty*, ss. 124-30.

Rozhorčenie chudobných: Je potrebné pripomenúť, že ekonomika je dynamická, a že jednotlivci, ktorí sú dnes chudobní (popri výhodách, ktorých sa im dostáva vďaka úlohe bohatých pri podpore nového pokroku), sa môžu dostať do rozvíjajúcich sa odvetví s vysokými mzdovými sadzbami a tak nemusia dlho zostať chudobní. Hayek však uvažuje o tých, ktorí majú nebezpečné a zdraviu škodlivé, pritom zvyčajne nie vždy dobre platené zamestnanie. Vari by nebola vyššia odmena spravodlivá?

Opäť si musíme pripomenúť, že spoločnosť nie je bytosťou, ktorá ľuďom prideluje jednotlivé zamestnania. Ak vedúci alebo iná oprávnená osoba pridelí ľuďom rovnakých schopností rôzne práce, jedným čistou a príjemnú a druhým ťažkú, špinavú a nebezpečnú, potom by sme nesporne oprávnene požadovali kompenzáciu pre tých, ktorí vykonávajú ťažkú, nebezpečnú alebo špinavú prácu, a mali by sme právo konštatovať, že bola spáchaná nespravodlivosť. Situácia však vyzerá úplne inak, ak hovoríme o slobodných ľuďoch, ktorí predávajú svoje služby tomu, kto im za ne najviac zaplatí. Ľudia, ktorí majú menšie nadanie, a preto aj menšie odmeny za príjemnejšie zamestnanie, často zistia, že v skutočnosti môžu zarábať viac vykonávaním menej príjemnej práce. Skutočnosť, že tejto práci sa tí nadanejší vyhnú, samozrejme napomôže zvýšeniu mzdových sadzieb uplatňovaných na tento druh práce. Trhové sily preto neznamenajú, že špinavá a nepríjemná práca je vždy zle platená; trh dobre platí za služby, ktoré sú naliehavo potrebné, ale v nedostatočnej miere poskytované.

A tak aj tu platia všetky argumenty, ktoré sme uviedli v súvislosti so spravodlivosťou a zásluhovosťou. Ak niekto vykonáva nepríjemnú prácu, možno to považovať za nespravodlivé len vtedy, keď mu túto prácu niekto neoprávnené pridelil. Jeho postavenie je však v skutočnosti výslednicou spolupôsobenia jeho vlastných želaní alebo uchopenia príležitosti a neosobných trhových síl. A opäť, kto má posúdiť, aká je "hodnota pre spoločnosť", ktorú reprezentuje každá takáto práca? Jediným zmysluplným kritériom je jej hodnota pre tých, ktorí si ňou vyprodukovanú službu kúpia.

Dedičstvo: Ďalším častým cieľom "sociálnej politiky" je dedičstvo. Tento argument nadobúda dve podoby: prvá je založená na presvedčení, že každý má mať pri narodení rovnaké východiskové podmienky, bez výhod vyplývajúcich z rodinného pôvodu a výchovy; druhá spočíva v tom že majetok rodičov nemajú dostať ich deti, hoci ostatné, nekontrolovateľné výhody áno.

Rovnakú východiskovú pozíciu samozrejme nemožno zabezpečiť. Ak necháme deti bývať s rodičmi, bude to znamenať "spravodlivé" prerozdelenie bohatstva rodičov počas celého obdobia dospievania ich detí. Problém kontroly by v tomto prípade bol neprekonateľný. Jednoduchšie by to nebolo ani v prípade, ak by deti boli rodinám odňaté pri narodení a vychovávané v "rovnakom prostredí", pretože ešte stále by zvláštne výhody na základe rôznej kvality miesta výchovy, schopností vychovávateľov, viedli k výrazným rozdielom ktoré by sa s dospievaním detí ešte zväčšovali. Nech je teda myšlienka rovnosti možností akokoľvek príťažlivá, ťažká si Hayek, je to absolútne iluzórny ideál, snahy o realizáciu ktorého by viedli ku katastrofe.⁵⁴

Rovnako problematický je o niečo menej utopický názor, že deti nemajú užívať majetok, ktorý im ich rodičia chcú odkázať. Hayek považuje za logické argumenty, že odovzdávanie majetku z pokolenia na pokolenie zohráva podstatnú úlohu pri predchádzaní rozptýleniu kapitálu a pre iných pôsobí ako podnet pre jeho akumuláciu.⁵⁵ Ani pritom nespomína samozrejmosť, že zo strany štátu je nespravodlivé vytrhnúť dieťa z domova len preto, že jeho rodičia zomreli, a to dokonca aj vtedy, ak má byť ich majetok rozdelený.

⁵⁴ *The Mirage of Social Justice*, s. 85.

⁵⁵ *The Constitution of Liberty*, ss. 90-91.

Hayek zdôrazňuje, že popri peniazoch existuje ešte veľa dôležitých aspektov výchovy a rodina sa bežne uznáva ako inštitúcia, ktorá ich najlepšie zvládne. S najväčšou pravdepodobnosťou sa rodičia a nie učiteľ postarajú o to, aby si dieťa osvojilo isté kultúrne hodnoty, ktoré sú podstatné pre spoločenský život. Po druhé, ľudia sa tešia a majú úžitok z niektorých vlastností ostatných, dokonca aj keď sú výsledkom čirej náhody, ako napr. dobrý hlas alebo dôvtip; nie je jednoduché pochopiť, prečo sa rovnaký druh užitočných vlastností neoceňuje rovnako, keď sú výsledkom dobrého rodinného zázemia alebo pôsobenia inteligentných rodičov. Po tretie, existuje mnoho kultúrnych aspektov, ktoré sa zriedkakedy dajú nadobudnúť počas jednej generácie, ale v rodine sa môžu objaviť až pod dvoch či troch pokoleniach.⁵⁶

Akonáhle pripustíme, že je potrebné využiť prirodzené vlohy rodičov, aby novú generáciu kultúrne maximálne vyzbrojili, z čoho má prospech celá spoločnosť, je len ťažké pochopiť, prečo sa rovnaká zásada nemá uplatňovať tiež na materiálne pôžitky. Zo všetkých dostupných spôsobov pomoci rodičov deťom je poskytnutie peňazí pravdepodobne sociálne najmenej nákladné. Ak tak nerobia, snažia sa potom rodičia deťom protekčne vybavovať zamestnania, takže majú zaručený príjem, či už majú potrebnú kvalifikáciu alebo nie. To je bežný jav v komunistických krajinách, je však jasné, že tieto praktiky sú škodlivé a nevhodné.

Hlavnou námietkou proti všetkým rovnostatkárskym predstavám musí však byť to, že si vyžadujú svojvoľné zasahovanie štátu usilujúceho sa o nápravu existujúcich nerovností. To zasa predpokladá nerovnaké zaobchádzanie s občanmi zo strany štátu, čo je spoľahlivý spôsob vyvolania neúcty voči známym a všeobecným pravidlám morálky a osobného správania, na ktorých je civilizácia založená.

ZDROJE IDEÁLU "SOCIÁLNEJ SPRAVODLIVOSTI"

Hayek skúma pôvod koncepcie "sociálnej spravodlivosti" a objavuje niektoré znepokojujúce zdroje.

Jednak z hlavných ponôš na celý trhovú systém spočíva v tom, že meniace sa podmienky na trhu spôsobujú, že niektorí ľudia sa majú horšie, než sa mali predtým. Je úplne prirodzené, že v dôsledku zmien v ponuke a dopyte budú niektorí jednotlivci a odvetvia prosperovať a ostatným bude ťažšie a ťažšie. Tento proces má veľmi významnú informačnú funkciu, ktorá nám naznačuje, že nastal čas presunúť sa z menej ziskových odvetví do ziskovejších a presmerovať zdroje tam, kde sú naliehavejšie potrebné.

Tie skupiny, ktoré sú týmto vývojom ťažko postihnuté, budú pravdepodobne veľmi nahlas a veľmi presvedčivo požadovať "sociálnu spravodlivosť", pretože všetko zlo, ktoré musia znášať, je sústredené na ne, zatiaľ čo prospech, ktorý by vznikol pre všetkých v prípade zníženia ich strát a presunu do nových odvetví, je menej očividný. Každý môže zreteľne vidieť škody zapríčinené poklesom miezd a nezamestnanosťou; nikto však nemôže postihnúť rozptýlený úžitok, ktorý so sebou táto obvyklá súčasť trhového prispôsobovania prináša. Politicky preto také skupiny mávajú veľkú moc; to však neznamená, že ich vec je "spravodlivá":

Predovšetkým musíme pochopiť, že keď má nejaká skupina ľudí vyhranenú predstavu o tom, čo sú jej spravodlivé požiadavky, nie vždy to znamená, že existuje (alebo možno ho nájsť) zodpovedajúce pravidlo, ktoré pri všeobecnom uplatňovaní povedie k životaschopnému

---

⁵⁶ Hayek tu má pravdepodobne na mysli budovanie rodinného podnikania dvoma alebo troma generáciami, ktoré by nemohla vybudovať za svojho života len jedna generácia, alebo postupné akceptáciu novej kultúry alebo systému sociálnych hodnôt, ktoré prvá generácia väčšinou odmieta, nasledujúce ich však absorbujú.

systemu. Predstavu, že na každý problém prezentovaný ako problém spravodlivosti možno nájsť nejaké všeobecne aplikovateľné pravidlo, ktoré tento problém rozhodne, je falošná.⁵⁷

Druhým zdrojom predstáv o "sociálnej spravodlivosti" je nesporne číra závisť.⁵⁸ Tento motív môže byť skrytý a mnohí sociálni reformátori ho dokonca v sebe ani nerozpoznávajú, ale nespokojencov vedie k veľkým protestom, pretože niektorí ľudia zarábajú viac než oni. Úlohou trhu však nie je odmeniť vždy všetky očakávania; veľmi rýchlo by sa zrútil každý systém, v ktorom by boli ľudia odmeňovaní podľa ich úsudku o vlastnej hodnote.

Tretím zdrojom je rast počtu platených robotníkov, ktorí nechápu fungovanie trhu. V dobách, keď väčšina ľudí pracovala na pôde, bolo úplne prirodzené, že každá generácia sa rýchlo naučila chápať trhový proces a odovzdala toto poznanie ďalším generáciám. Vznik veľkých firiem zamestnávajúcich množstvo pracovných síl, ktoré sú izolované od každodenného fungovania trhu, začal tento mechanizmus narúšať. Hayek to formuluje takto:

Stále väčší počet obyvateľov západného sveta vyrastá ako členovia veľkých organizácií a nepozná tie pravidlá trhu, ktoré umožnili vznik veľkej otvorenej spoločnosti. Trhová ekonomika je pre nich zväčša niečo nepochopiteľné.⁵⁹

Atavizmus sociálnej spravodlivosti: Najdôležitejšou príčinou popularity viery v "sociálnu spravodlivosť" je však to, že oslovuje hlboko zakorenené prirodzené inštinkty, ktoré boli adekvátne pre malé kmeňové skupiny lovcov a zberateľov plodov, z ktorých sa postupne vyvinula veľká moderná spoločnosť. Človek žil možno desiatky tisíc rokov v primerane veľkých spoločenstvách, založených na poľnohospodárstve a neskôr na priemysle; predtým však strávil stonásobne dlhšie obdobie v malých loveckých skupinách. Vďaka ich veľkosti mohol každý člen poznať ostatných členov osobne a všetci sa mohli zhodnúť na spoločných cieľoch; odmeňovať podľa dohodnutých kritérií merajúcich jednotlivé zásluhy; a v záujme dosiahnutia spoločných cieľov jednotlivcom uložiť rôzne úlohy.

Napriek skutočnosti, že v súčasnosti sme prešli od malých skupiniek k veľkým spoločnostiam dneška, ktorých väčšinu členov nepoznáme a ktorých správanie musí byť regulované neosobnými pravidlami, naše inštinkty sme ešte úplne neprekonali. V skutočnosti:

Naše inštinkty nám po prvé hovoria, že našou povinnosťou je uspokojovať viditeľné potreby našich priateľov a známych; po druhé, že najviac uspokojenia nám poskytne činnosť, ktorá sa pripojí k spoločnému úsiliu dosiahnuť spoločné ciele.⁶⁰

Podľa Hayeka sú opakované výzvy k "sociálnej spravodlivosti" zväčša túžbou po návrate do tohto pohodlného inštinktívneho sveta, pretože vlastne práve zrušenie starej morálky umožnilo vznik veľkej spoločnosti založenej na trhovom procese. Zdá sa, že:

Socialisti majú oporu v zdedených inštinktoch, zatiaľ čo obhajoba nového bohatstva ... si vyžaduje nadobudnuté poznatky.⁶¹

⁵⁷ *The Mirage of Social Justice*, s. 137.

⁵⁸ Hayek tu motív závisťi nezdôrazňuje, hoci v tejto súvislosti cituje Johna Stuarta Milla, ktorá hovorí, že ide o "najviac protispoločenskú a najhoršiu zo všetkých vášní" (*The Constitution of Liberty*, s. 93; tiež v *The Mirage of Social Justice*, s. 98 a v *Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 245). Hayek uvádza, že "väčšia časť toho, čo je dnes vydávané za sociálne, je v hlbšom a pravdivejšom význame tohto slova úplne antisociálne" (*Studies in Philosophy, Politics and Economics*, s. 247), čiastočne kvôli spomínanej závisťi, ale najmä kvôli absolútnemu nepochopeniu myšlienky sociálnej spravodlivosti.

⁵⁹ *The Political Order of a Free People*, s. 165. Pozri tiež *1980s Unemployment and the Unions*, s. 43.

⁶⁰ *The Reactionary Character of the Socialist Conception* (Stanford, California: Hoover Institution, 1978), s. 3.

⁶¹ *New Studies*, s. 67.

ZÁVER

Podľa Hayeka dovolávanie sa "sociálnej spravodlivosti" celkom určite nie je v súlade s nahromadenými poznatkami, na ktorých bola spoločnosť vybudovaná. Na základe skúmania pôvodu "sociálnej spravodlivosti" rozhodne tento pojem odmietol uznať za zdravú a užitočnú zásadu ľudského správania. Podľa neho je najhoršie a nečestné predpokladať (a prinajlepšom sa falošne vyhovárať), že ostatní ľudia by mali súhlasiť s požiadavkami špeciálnych záujmových skupín, ktoré nie sú schopné logicky odôvodniť, prečo sa k nim má pristupovať inak. "Sociálna spravodlivosť" nie je v žiadnom prípade nevinným vyjadrením dobrej vôle voči menej šťastným ľuďom, za ktoré je zvyčajne považovaná, ale požiadavkami určitých skupín zameranými na získanie privilegovaného postavenia. Podľa Hayeka vari ešte horšie je, že "sociálna spravodlivosť" je opakom skutočnej spravodlivosti, nad ktorou bdejú všeobecné pravidlá a ktorá je voči jednotlivcom a skupinám neutrálna.

Dovolávanie sa "sociálnej spravodlivosti" má nesporne oporu v silných inštinktívnych pocitoch; tie však sú vhodné pre kmeňovú loveckú skupinu, ale nie pre modernú spoločnosť, ktorá funguje na úplne odlišných princípoch rovnakého zaobchádzania a slobodnej spolupráce. Na základe týchto dôvodov je Hayek presvedčený, že nevyhnutne musíme byť veľmi opatrní pri každej zmienke o "sociálnej spravodlivosti", a sám sa stavia do opozície proti tejto intelektuálne neudržateľnej myšlienke týmito slovami:

... intenzívne som začal cítiť, že najlepšiu službu, ktorú ešte môžem preukázať svojim bližným, je dôkladné zahanbovanie rečníkov a spisovateľov vždy, keď použijú pojem "sociálna spravodlivosť".⁶²

---

⁶² *The Mirage of Social Justice*, s. 97.